

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ НАУКИ В
ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 12-283-Мз групи
Спеціальності 262 Правоохоронна діяльність
Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»

Мельникова Вероніка Сергіївна
Керівник: д.ю.н., професор Стратонов В.М.
Рецензент: заступниця декана
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ д.ю.н., професорка
Галуцько В.М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Становлення та розвиток концептуальних основ кримінально-процесуальної науки: історичні аспекти.....	8
1.1. Генезис становлення кримінального процесу в Україні.....	8
1.2. Історія розвитку уявлень про кримінальне процесуальне доказування як невід’ємної складової вітчизняної науки кримінального процесу.....	18
1.3. Системність науки кримінального процесу України.....	27
РОЗДІЛ 2. Сучасна кримінально-процесуальна наука за часів відновлення української державності: міжнародний аспект.....	38
2.1. Міжнародні стандарти як складова побудови сучасного кримінального процесу.....	38
2.2. Принципи побудови сучасного кримінального процесу.....	45
2.3. Засада змагальності як концептуальний базис побудови сучасного кримінального процесу.....	57
2.4. Стан сучасного праворозуміння та кримінальна процесуальна політика як основоположні детермінанти, що впливають на формування концепту сучасного кримінального процесу.....	65
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах сьогодення сучасного розвитку суспільних відносин виникає потреба зростання та накопичення нових знань, а також адаптації оновлених підходів і концепцій до удосконалення таких відносин. Провідна роль в подібних процесах покладається на науку. Існує безліч способів та форм наукового пізнання діяльності людини, які базуються на різноманітних критеріях для її аналізу. Одним із таких виступає предмет для аналізу. Саме при такому критерії розкривається наукове пізнання явищ об'єктивної дійсності, а серед них особливе місце відводиться кримінальному процесу України.

Наукою кримінального процесу України досліджуються наукові факти, роз'яснюється предмет та процес кримінальної процесуальної діяльності, розкривається зміст кримінальних процесуальних явищ тощо. Між тим, як і будь-якою наукою, при дослідженні явищ об'єктивної дійсності – наука кримінального процесу виконує це в комплексі з урахуванням взаємопов'язаних між собою складових елементів, чим і проявляється її системність.

Сам же кримінальний процес України віддзеркалює усі світові тенденції, в особливості сьогодні, коли перед нами відкрито сучасне середовище світу. За вітчизняним кримінальним процесом доволі частими є тенденції маніпулювання, у зв'язку з чим, сучасна криміналістична правотворчість в більшій мірі демонструє певну політичну волю без врахування суспільної думки, їх прагнень чи побажань. Хоча, з однієї сторони, не можна не відмітити бажання законодавця оновлювати згідно до вимог часу низку нормативно-правових актів, а з іншої – не завжди внесені зміни відмічаються послідовністю та відповідністю, тим самим, таке призводить до появи численних проблем під час застосування таких норм на практиці.

Непослідовні та суперечливі зміни, які протягом тривалого часу вносились до Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), і, як результат, помилки правозастосування – це те, що наразі відображає вітчизняний кримінальний процес в умовах євроінтеграційних змін. Іншим фактором, за рахунок якого актуалізується концептуальне розуміння низки принципових питань кримінального процесу, є соціально-політична напруженість нашої держави. Адже з моменту як ухвалено чинний КПК України, на суспільстві значно відобразились несприятливі події (Революція гідності; агресія зі сторони сусіда та пов'язаної з ним проведення Операції об'єднаних сил).

На сьогоднішній день в Україні відсутня єдина концепція, в рамках якої ідеї кримінально-процесуальної політики, положення науки кримінального процесу, кримінальна законотворчість та застосування норм кримінального процесу діяли б взаємно та злагоджено. За таких умов перед вченими постає задача надати наукову характеристику сучасній моделі кримінального процесу, відображеної у нормативному закріпленні новітнього законодавства України, а також розробити концептуальні основи, якими визначаються її фундаментальні параметри та суть інститутів кримінально процесуального спрямування.

Основоположними для формулювання концептуального осмислення моделі сучасного кримінального процесу є положення теоретичного, правового та праксеологічного характеру, які прямо впливають на змістовне наповнення та форму кримінального процесу в період відновлення української державності.

Дослідженням розвитку науки кримінального процесу займалось багато вчених-криміналістів та інших галузей права, зокрема: Ю.П. Алєнін, Ю.В. Баулін, О.І. Бойко, Я.І. Гилинська, Ю.М. Грошевий, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, М.В. Карчевський, О.В. Козаченко, О.В. Капліна, О.М. Костенко, М.В. Костицький, Т.О. Лоскутов,

М.І. Панов, Н.А. Савіна, О.С. Сاینчин, В.М. Стратонов, В.О. Туляков, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, О.Г. Шило та інші.

Водночас, розкриття науки кримінального процесу піддавалось фрагментарним дослідженням. Наведене обумовлює комплексно та цілісно оцінити кримінально-процесуальну науку (в аспекті існуючих досліджень), що дасть змогу виявити її сучасний стан та вектори, за якими досягнуто прогресу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано згідно з розробленим кафедрою національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права ХДУ планом проведення актуальних наукових досліджень та у відповідності до ініціативної теми кафедри («Теорія та практика реформування галузевого законодавства України», № 0118U006817).

Мета та завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у тому, щоб виявити концептуальні основи становлення та розвитку кримінально-процесуальної науки, а також сформулювати обґрунтовані пропозиції її удосконалення в період відновлення української державності.

Досягнення окресленої мети передбачає вирішення наступних **завдань:**

- висвітлити генезис становлення кримінального процесу в Україні;
- розглянути історію розвитку уявлень про кримінальне процесуальне доказування як невід'ємної складової вітчизняної науки кримінального процесу;
- проаналізувати системність науки кримінального процесу України;
- охарактеризувати міжнародні стандарти як складову побудови сучасного кримінального процесу;

- визначити принципи побудови сучасного кримінального процесу;
- встановити засаду змагальності як концептуальний базис побудови сучасного кримінального процесу;
- окреслити стан сучасного правопорозуміння та кримінальну процесуальну політику як основоположних детермінантів, що впливають на формування концепту сучасного кримінального процесу.

Об’єкт дослідження – система суспільних відносин, які виникають у процесі розвитку кримінально-процесуальної науки України.

Предмет дослідження – концептуальні основи розвитку кримінально-процесуальної науки України.

Методи дослідження. Кваліфікаційну роботу виконано з використанням загальнонаукових та спеціальних методів, які обирались, враховуючи поставлену мету, визначені завдання, об’єкт і предмет дослідження. Історико-правовий метод дозволив розглянути становлення та розвиток концептуальних основ кримінально-процесуальної науки; діалектичний метод дав змогу виявити існуючі аспекти з приводу системності науки кримінального процесу України; структурно-функціональний та формально-логічний методи допомогли з’ясувати та охарактеризувати аспекти сучасної кримінально-процесуальної науки за часів відновлення української державності; порівняльно-правовий метод використано для з’ясування міжнародних стандартів в контексті побудови сучасного кримінального процесу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на основі наукових здобутків та положень кримінального процесуального законодавства України всебічно розглянуто та виявлено концептуальні основи кримінально-процесуальної науки як з початку її становлення та розвитку, так і в умовах сучасності за часів відновлення української державності. Крім того, суттєва роль відводилась з’ясуванню основних

здобутків, які дали можливість більш поглиблено «проникнути» у проблематику поставленого питання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що окреслені в кваліфікаційній роботі висновки, пропозиції та рекомендації, можуть бути використані в подальшому розкритті розглянутої теми, практичній діяльності, а певні положення та висновки роботи – у процесі підготовки і проведення практичних занять з курсу «Кримінальний процес», «Наука кримінального процесу», «Теорія кримінальної законотворчості: концептуальні основи» та інших криміналістично-правових дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були представлені у тезах доповіді на п'ятій Всеукраїнській мультидисциплінарній науково-практичній Інтернет-конференції «Міждисциплінарний підхід до наукових досліджень» (м. Одеса, 26 листопада 2021 р.).

Публікації. За результатами дослідження було направлено наступну тезу:

– Мельникова В.С. Системність науки кримінального процесу. *Міждисциплінарний підхід до наукових досліджень: матеріали V Всеукраїнської мультидисциплінарної науково-практичної Інтернет-конференції / Збірник тез доповідей* (м. Одеса, 26 листопада 2021 р.), очікує публікації.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Повний обсяг роботи становить 85 сторінок: основний текст – 78 сторінок, обсяг, що займає список використаних джерел і літератури (65 найменувань) – 7 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ НАУКИ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

1.1. Генезис становлення кримінального процесу в Україні

На початку дослідження, вважаємо, що найбільш прийнятним та необхідним питанням для розгляду є генезис становлення кримінального процесу. Адже він формувався на протязі багатьох століть, на становлення якого в межах кожного історичного етапу безпосередньо впливав рівень розвитку суспільних відносин, закріплених за нормами кримінального процесуального законодавства і практики його застосування. Саме вони становлять підґрунтя для науки, завдяки якій формулюються принципи кримінального судочинства, розробляються приватні теорії, що роз'яснюють суть різноманітних кримінально-процесуальних інститутів, а також вносяться теоретично обґрунтовані пропозиції з приводу удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування. З наведеного слушною видається думка М.С. Таганцева: «якщо ми бажаємо вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує зараз, то для власного правильного його розуміння повинні простежити його історичну долю, приводи, через які він з'явився, і зміни, яким піддався він у своєму історичному розвитку» [1, с. 21].

Зауважимо, що кримінальним процесуальним правом пройдено значну періодизацію розвитку. Під кримінальним процесуальним правом осмислюють «самостійну галузь права України, сукупність кримінальних процесуальних норм, які регулюють суспільні відносини в сфері діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інших фізичних і юридичних осіб, що залучаються у сферу

кримінального судочинства під час кримінального провадження» [2, с. 134].

Як таке зародження кримінально-процесуального законодавства бере з давньоруської державності після завершення об'єднання центрів східних слов'ян Києва та Новгород. За часів існування Київської Русі спостерігається активний процес становлення та розвитку права, низка норм якого одержала писемну фіксацію в літописах та збірниках права, а інша частина функціонувала за формою усного звичаєвого права. В цей період існували також норми права, що здійснювали регулювання судочинства. В Київській Русі суд як суб'єкт кримінального процесу не відокремлювався від адміністрації. Тобто виконання судових функцій покладалось на самого князя. Окрім нього, судові функції виконували посадники, волостелі. З-поміж цього, після запровадження на Київській Русі християнства – судові повноваження покладались і на церкву, дозволяючи їй розглядати справи, в яких фігурували церковні люди, а також справи щодо злочинів у сфері шлюбних та сімейних відносин [3, с. 131].

Безумовно, ми не можемо не придати увазі видатну пам'ятку Київської Русі – «Руську правду», де вперше робиться акцент стосовно порядку судового розгляду та вирішення кримінальної справи. Без змістовної деталізації відмітимо про те, що Руська правда складалась з трьох редакцій: коротка правда; просторова правда; скорочена правда. Зазначимо, що саме за просторовою правдою були присутні норми процесуального права. Також даний період відмічався змагальним процесом. Під час судового процесу сторонам надавалось право користуватись такими судовими доказами як (особисті зізнання; свідчення «послухів»; речові докази, тощо). Між іншим, мали місце і певні складові слідчого (розшукового) процесу, які зазвичай переважали по справам щодо злочинів проти князівської влади. Слідство велось самими князями та їх агентами. В цілому судочинство в період розквіту

Київської Русі не відмічалось якоюсь жорсткістю в аспекті здобуття доказів та покарань [4, с. 89-91].

На протязі другої половини XIV першої половини XVI ст., суди, які діяли на теренах України та відносились до складу Великого князівства Литовського, спочатку оперували нормами звичаєвого права та Руської правди під час розгляду справ, а пізніше великокнязівським законодавством, представленого у вигляді збірника литовського кримінального та кримінально-процесуального права під назвою Судебник Казимира IV 1468 року [4, с. 95]. Кінець даного періоду відмічається прийняттям Статуту Великого князівства Литовського від 1529 року, яким ґрунтовно вирішувались питання процесуального права, а також окремим розділом вирішувались питання організації суду та судового процесу [5, с. 69-70].

У 1569 році укладається Люблінська унія – угода про об'єднання Польщі та Великого князівства Литовського як єдиної федеративної держави, що називається Річ Посполита. На українських землях, що відносились після такого об'єднання до Польщі, відповідно, поширювалась їх судова система. Однак, дія Литовського статуту не втрачала своєї сили. Більш того, після прийняття у 1588 році III Литовського статуту, він виступає джерелом права за усіма українськими землями та являється найавторитетнішим джерелом права. В межах цього статуту кримінальний процес характеризувався як змагальний [6, с. 167].

Оригінальна судова система та процес діяли в період існування Запорізької Січі (військово-політична організація українського козацтва). Так, судова система запорізьких козаків характеризувалась тим, що суд не віддалявся від адміністрації. Вища судова інстанція представлена найвищим органом – загальна козацька рада. Право здійснювати судові функції мали представники козацької старшини (кошовий отаман, військовий суддя). На місцях функціонували

паланкові та курінні суди. Здійснення судочинства в Запорізькій Січі відбувалось згідно норм звичаєвого права. Ключовий принцип козацького правосуддя – рівність усіх перед судом. Процес характеризувався як обвинувально-змагальний [7, с. 144].

Друга половина XVII ст., для України відмічається її автономним статусом у складі Росії, коли в судах діяли норми процесуального права все того ж Литовського статуту 1588 року, який не втрачає своєї вагомості. Міські суди із деякими обмеженнями використовували норми процесуального права, розташованих за збірниками магдебурзького права («Саксон» і «Порядок»). Частина норм процесуального права закріпилась і за законодавчими актами, прийнятими вищими органами козацької держави (гетьманські універсали; універсали генеральної військової канцелярії; ордери та інструкції гетьмана, тощо) [8, с. 56].

З початком XVIII ст., після того як Україна увійшла до складу Росії, в судочинстві почали функціонувати російські правові акти. Одним із значимих був указ Петра I від 1723 року «Про форму суду», за яким скасовується розшукова форма процесу, а суд визнається як єдино можлива форма [8, с. 60]. Найбільш визначна пам'ятка даного періоду йменується як «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 року. Фактично це вважається перший кодекс українського права, за яким розташовувалась значна кількість основоположних норм процесуального права. Відтак, за ним присвячено окремі розділи судоустрою, а також були норми, які стосувались виключно кримінально-процесуального права, за якими регулювалось ведення допиту злочинців (підозрюваних) щодо злочинів «під муками»; ведення в судах спеціальних книг, аби «записувати справи карних»; порядок виконання вироків, тощо. Окрім цього, за цим кодексом при розгляді та вирішенні кримінальних справ застосовується як змагально-обвинувальний, так і в певних випадках слідчий процес [9, с. 368-370].

Перша половина XIX ст., характеризується перебуванням певної частини України у складі Російської імперії. В межах даної території функціонували різноманітні нормативні акти, в тому числі і з кримінально-процесуальним відтінком. Так, згідно з указом від 1796 року «О встановленні в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним порядкам» в Лівобережній Україні частково поновлюється діюче раніше українське судочинство, на скасування якого вплинуло поширення в межах цієї території загальноросійського законодавства про судоустрій і судочинство, виданого Катериною II. В свою чергу, за Правобережною Україною поновлюється польське судочинство, основою якого були засади польсько-литовського законодавства [4, с. 188].

Вже з 1842 року поширення норм загальноросійського кримінально-процесуального законодавства торкнулося усієї території України, що перебувала у складі Російської імперії. Після набуття чинності у 1835 році Зводу законів Російської імперії – починають функціонувати кримінально-процесуальні норми. Окреслений законодавчий акт називають першим кримінально-процесуальним кодексом Росії. Цим законом прописується процедура розкриття, розслідування злочинів. Судочинство відокремлюється від інших законодавчих актів, а норми процесуального права належним чином систематизуються, кодифікуються та системно викладаються за окремим законодавчим актом. Серед іншого, Звід законів розташовував розділи, які стосувались кримінального судочинства взагалі; попереднього розслідування; слідчих дій; проваджень в судах першої інстанції; ревізії кримінальних справ у судах другої інстанції; виконань вироків; особливих форм провадження. Серед іншого, вирішенням питань слідства займалась поліція, компетенція якої поширювалась також на провадження по справах щодо малозначних злочинів. Кримінальний процес характеризувався як інквізиційний. Після закінчення

попереднього слідства справа передавалась до суду, обов'язок якого схилити обвинувачену особу до зізнання у вчиненому злочинному діянні. Суд не мав права самостійно піддавати дослідженню докази; допитувати свідків. Судове слідство відмічалось закритістю. Оскарження було дуже обмеженим, а вирок переглядався тільки в порядку, передбаченому ревізією [10, с. 93-97].

У 1864 році в Російській імперії відбувається радикальна судова реформа. В цьому ж році імператором Олександром II приймаються та затверджуються проєкти чотирьох судових статутів: Устрій судових установлень; Статут кримінального судочинства; Статут про покарання, що накладаються мировими суддями. Дещо деталізуючи певні Статути, зазначимо, що відповідно до Устрою судових установлень створюється мирова юстиція, до складу якої входить (мировий суддя, повітовий з'їзд мирових суддів) та загальні суди (окружні суди, судові палати). В межах окружних судів, щоб розглянути певну групу кримінальних справ – запроваджується інститут присяжних засідателів. В тому числі передбачається реорганізація прокуратури і запроваджується адвокатура. Статутом кримінального судочинства закріплюються засади демократичного характеру та такі інститути як (презумпція невинуватості; змагальність судочинства; гласність, усність; участь у процесі захисника; касаційне та апеляційне оскарження вироків, тощо). Важливим є те, що Статутом кримінального судочинства досить деталізовано визначались умови та хід попереднього розслідування справи; порядок провадження справ в межах мирового суду та з'їзду мирових суддів; порядок оскарження вироків в межах апеляційної та касаційної інстанцій. З-поміж іншого, даним Статутом закріплюється змішана форма кримінального процесу, яку сприйняли усі континентальні держави. Попереднє слідство за Статутом засновується на засадах розшукового спрямування [11, с. 115-119].

Згодом, в період з 1910 по 1912 рр., урядом Російської імперії вносяться певні зміни до судової системи держави. Зокрема, приймається закон «Про перетворення місцевого суду», за яким передбачається відновлення мирової юстиції, а також виклад значної частини статей Статуту кримінального судочинства в оновленій редакції. Наведене сприяло відновленню мирових судів і за окремими українськими губерніями [12, с. 511]. Загалом, на подальший розвиток кримінального судочинства суттєво вплинули й події 1917 року, коли розпочинається етап відбудови державності, який пов'язується з одержанням потенційного здобуття незалежності Україною. Відтак, до 1920 року на теренах України продовжують діяти судові статuti Російської імперії від 1864 року.

У перші роки існування Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) законодавчий досвід регулювання питань судочинства передбачалось Положенням про народний суд УСРР від 1920 року. Даним законодавчим актом норми про судочинство систематизуються, у зв'язку з чим, вони поділяються на розділи з приводу загальних засад судочинства та порядку судочинства на різних етапах кримінального процесу [13, с. 291].

Згодом, у 1922-1924 рр. в УСРР відбувається кодифікація права, в тому числі кримінально-процесуального, що засвідчується знаменною подією – прийняттям першого КПК УСРР від 1922 року. Цим комплексним законодавчим актом регулюється провадження у кримінальних справах в органах попереднього слідства та в судах, а також встановлюється компетенція органів прокуратури на усіх стадіях кримінального процесу. Роблячи більш детальний акцент на положення КПК, відмітимо, що: 1) першим розділом визначаються загальні положення про склад суду, підсудність, докази, судову термінологію; 2) другим розділом передбачено норми стосовно провадження слідства; порушення кримінальних справ щодо дізнання, пред'явлення

обвинувачень, допиту обвинувачених осіб, свідків, експертів, тощо; 3) третім розділом врегульовується процедура провадження в суді; 4) четвертим розділом врегульовується процедура провадження у революційних трибуналах; 5) п'ятим розділом врегульовується процедура провадження в порядку вищого судового контролю Нарком'юсту; 6) шостим розділом врегульовується процедура провадження в порядку виконання вироків [13, с. 301-306].

В аспекті наведеного слід зазначити, що згодом виникла необхідність урегулювати та привести у відповідність до загальносоюзних законів законодавство УСРР про кримінальне судочинство. Відтак, у 1927 році приймається оновлений КПК УСРР. Відмітимо, що даний кодекс практично не залишив схожих статей з КПК УСРР 1922 року. Особливістю цього кодексу є те, що ним значно розширилися права слідчих та прокурорів у закритті кримінальних справ у зв'язку з відсутністю складу злочину. Не дивлячись на те, що КПК УСРР 1927 року проголошував демократичні принципи, йому були характерні й такі положення, які до демократичних явно не відносяться. Як приклад, органи слідства, прокуратури та суду не могли відмовити в прийнятті до свого провадження кримінальні справи або ж закрити їх, оперуючи лише тим, що в КК УСРР не існувало покарання за злочинне діяння. Так, відповідно до КПК УСРР 1927 року захисник був вправі брати участь у кримінальному процесі тільки на стадії судового слідства. Водночас, була можливість допитувати захисника як свідка, якщо йому були відомі обставини щодо окремих злочинів, а це, прямо порушувало принцип професійної адвокатської таємниці. Існувало ще багато інших антидемократичних положень цього кодексу, за рахунок яких було можливо порушувати права і свободи громадян України [14, с. 120-123].

У 1950 роках існували усі необхідні умови, щоб створити досконале кримінально-процесуальне законодавство. Дуже важливий

крок на шляху досягнення наведеної цілі відмічається ухваленням КПК УСРР 1960 року. Даний законодавчий акт надав значний поштовх для подальшого розвитку вітчизняного кримінально-процесуального законодавства загалом, та демократизації принципів кримінального судочинства, зокрема. Відтак, вперше історія розвитку радянського кримінально-процесуального права, яка характеризується прийнятим КПК УСРР 1960 року – адаптувала вимоги до органів дізнання, слідчих, прокурорів та суду; встановила можливість виявлення під час провадження у справі причин та умов, сприяючих вчиненню злочинного діяння. В тому числі отримало подальшого розвитку положення, яким розширюється участь громадськості у боротьбі зі злочинністю. По новому проявляється відношення до традиційних, історично сформованих форм залучення громадськості до роботи суду як народних засідателів, громадських обвинувачів та захисників. До того ж, відповідно до КПК УСРР 1960 року значно розширюються права обвинуваченої особи та її захисника, допускаючи його до стадії попереднього розслідування, а також розширюються права потерпілої особи та інших учасників кримінального процесу [15, с. 366-367].

Насамкінець акцентуємо увагу на період незалежної України, після проголошення якої держава «гостро» поставила питання на порядок денний з приводу оновлення національного кримінально-процесуального законодавства. Не поглиблюючись в множинність передуючих нормативно-правових актів, відразу виокремимо прийняття 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України [16] (далі – КПК України) як ключового та діючого по сьогоднішній день з внесенням множинних змін кодексу. Чинний КПК України виписує кримінальний процес у якісно новій «оболонці», порівняно з процесами, висвітленими нами за попередніми КПК радянського зразку. КПК України відображає положення, які раніше кримінально-процесуальне законодавство України не бачило, зокрема: 1) окремою

главою законодавцем закріплюється 22 загальні засади, за допомогою яких повинно здійснюватись кримінальне судочинство; відсутня стадія порушення кримінальної справи, а тому стадії дізнання і досудового слідства комплексно об'єднуються в стадію «досудове розслідування», початок якої фіксується з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР); запроваджується нова форма діяльності прокурора – нагляд як форма процесуального керівництва; з'являється низка нових суб'єктів кримінального провадження та багато іншого [17, с. 50-55].

На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки. Встановлено, що підґрунтям для науки, завдяки якій формулюються принципи кримінального судочинства, розробляються приватні теорії, що роз'яснюють суть різноманітних кримінально-процесуальних інститутів, а також вносяться теоретично обґрунтовані пропозиції з приводу удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування є питання генезису щодо становлення кримінального процесу як такого.

З'ясовано, що кримінальному процесуальному законодавству України притаманна багатовікова історія, власний розвиток та походження. Кримінальний процесуальний кодекс – це законодавчий акт, який об'єднує та систематизує норми, за допомогою яких здійснюється регулювання правовідносин, що виникають у процесі розгляду кримінального правопорушення. Тож, без усіляких сумнівів зрозуміло, що Кримінальний процесуальний кодекс – це єдиний у своєму роді законодавчий акт, який дає можливість визначити процедуру кримінального судочинства в державі.

1.2. Історія розвитку уявлень про кримінальне процесуальне доказування як невід'ємної складової вітчизняної науки кримінального процесу

На сьогоднішній день вітчизняною наукою кримінального процесу не втрачається актуальність дослідження доказування як її невід'ємної складової. Враховуючи прив'язку історичних аспектів в межах розглядуваного розділу, пропонуємо приділити увагу історії розвитку уявлень доказування.

Історичний розвиток вітчизняної теорії доказування має у своєму сегменті спектр різноманітних уявлень як з приводу сутності кримінального процесуального доказування, так і щодо певних його інститутів, категорій та понять.

Насамперед в межах цього підрозділу, будемо оперувати відповідними підходами щодо змістовно-функціонального осмислення кримінального процесуального доказування (мається на увазі стосовно того, що саме закладали вчені у змістовне наповнення доказової діяльності).

1. Перший підхід характеризується доказуванням в контексті пізнавальної діяльності, що містить низку як схожих, так і відмінних ознак (пізнавальний підхід). Відмітимо превалювання за відповідним етапом історичного розвитку окремих аспектів, якими встановлювалась сутність даної пізнавальної доказової діяльності.

Роботами вчених кінця XIX – початку XX ст., відмічалось, що досягнення пізнавальної доказової діяльності можливе за умови використання логічних прийомів та операцій. В підтвердження наведеного необхідно вказати на позиції окремих вчених. Наприклад на думку І.Я. Фойницького: «доказування – це процес, під час якого обставина, що з'ясовується, зв'язується з відомою обставиною... Будь-який доказ зводиться до силогізму, центральну його частину складає

велика посилка, і сила самого висновку зумовлюється її істинністю, точністю малої посилки і правильністю висновку за умови подальшої об'єктивної перевірки висновку» [18, с. 162]. Категоричною у цьому сенсі є позиція М.А. Чельцова-Бебутова, який вважав, що «вчення про докази взагалі не є юридичним; воно належить до царини логіки і психології, які містять загальні закони пізнавальної діяльності» [19, с. 99].

Виходячи з наведених міркувань, можемо запропонувати, що до характерних особливостей логічного висвітлення пізнавальної доказової діяльності слід відносити: 1) відмежування пізнавально-практичної та логічної діяльності як таких, що відокремлюють одна одну в часі; 2) осмислення мети доказування як практичної істини, яка являє відповідний ступінь достовірного знання про вчинений злочин; 3) осмислення під доказами фактів, при використанні яких можливо з'ясувати інші фактичні докази. Тобто, посил в осмислення доказів вченими дорадянської доби робився на їх зміст, а не на форму фіксування доказової інформації.

Важливим аспектом осмислення суті пізнавальної кримінальної процесуальної доказової діяльності є раціонально-емпіричний момент, коли одержання знань відбувається шляхом безпосереднього сприйняття, використовуючи при цьому певні розумові логічні операції, співвідносячи їх з досвідом, який характеризує як певного суб'єкта доказування, так і суспільство загалом.

Підтвердженням правомірності встановлення раціонально-емпіричного пізнавального осмислення суті доказування в межах кримінального процесу слугують відповідні погляди українських вчених, що проводили дослідження за різними періодичними відрізками становлення кримінального процесу як науки. Так, М.М. Михеєнко розумів доказування як «діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних

джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування» [20, с. 16]. З позиції Ю.М. Грошевого: «доказування є кримінальною процесуальною діяльністю спеціально уповноважених на це суб'єктів зі збирання, дослідження й оцінки доказів з метою правочинного встановлення обставин, що входять до предмета доказування в кримінальній справі. Доказування як різновид опосередкованого пізнання обставин минулої події є основним елементом кримінально-процесуального пізнання» [21, с. 136].

У контексті наведеного слід відмітити, що до основних особливостей раціонально-емпіричного розуміння пізнавальної суті доказування відноситься таке: 1) осмислення того, що базисним моментом розуміння діяльності доказування в межах кримінального процесу є вирішення практичних (збирання та перевірка) і розумових (оцінка процесуальних доказів, оперування ними з подальшим наданням висновків) операцій пізнавального «відтинку». Тобто, при такому підході, доказування концептуально має наступну картину (збирання + перевірка + оцінювання доказів. Зауважимо, що в науковій літературі досі існують висловлювання критичного характеру стосовно подібної картини [22, с. 114]. З нашого погляду, ніякої готової доказової бази, яку необхідно лише зібрати, дійсно не існує. Адже кожним суб'єктом доказування в результаті проведення доказової діяльності, так чи інакше, але формується відповідна доказова основа, представлена власною правовою позицією; 2) фундаментальність раціонально-емпіричного пізнавального осмислення доказування проявляється концепцією об'єктивної істини під якою слід розуміти наявність людських знань, які коректно відображають об'єктивну дійсність, не залежачи від суб'єкта доказування. Більш того, єдиний критерій виявлення об'єктивної істини – досвід (аргументовані висновки слідчих та суду, які відповідають дійсності, виходячи з отримання достовірних та перевірених фактичних даних); 3) значимий вплив щодо осмислення

суті доказування прихильниками даного трактування, йдеться про так званий інформаційний підхід до визначення «докази». Суть останнього вбачає тлумачення доказів як будь-яких фактичних даних, які розташовані у встановлених законодавством джерелах. Недоліком окресленого підходу було те, що він відмічається тільки інформаційну складову доказування, не надаючи прийняттого значення його логічній стороні, яка завжди є обов'язковою в прив'язці до нього. Окрім цього, подібне трактування пізнавальної доказової діяльності залишило осторонь і додержання вимог до юридичної процедури отримання доказової бази, що тим самим, призводило до констатації про те, що у разі визнання інформації як такої, що є суттєвою для кримінального провадження, то додержання процесуальної форми можна відправити на задній план.

2. Другий підхід до осмислення кримінального процесуального доказування необхідно виокремлювати як самостійний (діяльнісний). З-поміж вітчизняних процесуалістів – засновник діялісного підходу доказування вважається В.П. Гмирко, який провів безліч досліджень з приводу обґрунтування його суті, у зв'язку з чим, доцільним вбачається виокремлення деяких його напрацювань.

«Доказування – це діяльність її процесуальних носіїв. Категорія діяльності є самостійним феноменом, універсальною вихідною цілісністю, де не окремі люди продукують діяльність, а, навпаки, саме вона захоплює їх, змушуючи грати за встановленими нею правилами, визначаючи в такий спосіб норми її реалізації», – відмічає вчений [23, с. 95]. На думку В.П. Гмирко: «змістовний структурний схематизм діяльності кримінального процесуального доказування включає такі функціональні місця, як: мета, вихідний матеріал, спосіб, носії діяльності, засоби, перетворювальний процес, продукт діяльності» [23, с. 100].

Між іншим, під час дослідження доказування, як зауважує вчений: «потрібно аналізувати не тільки діяльність як зовнішній прояв перетворювального процесу, а й мислення як його внутрішній складник. У людей не може бути мислення, відокремленого від діяльності, а діяльності – від мислення» [23, с. 102]. Також В.П. Гмирко доводить, що «доказування в кримінальному процесі потрібно трактувати не тільки й не стільки як пізнавальний процес дослідження певної правнорелевантної події, а скільки, так би мовити, в інженерному – проектно-реалізаційному фокусі» [23, с. 104]. На нашу думку, вчений мав на увазі, що суть доказування з позиції діяльнісного підходу передбачає, що суб'єктом доказування при використанні певних пізнавальних засобів, не просто отримується відповідний матеріал, а реалізується власна модель (при дотриманні вимог процесуальної форми), відповідно до якої створюється юридичний проєкт, наперед визначений законом (склад кримінального правопорушення).

На продовження вказаного, вчений додає, що «основним змістом кримінальної процесуальної діяльності є діяльність з вироблення процесуальних рішень. Доказування ж є лише органічним структурним забезпечувальним елементом цієї діяльності; поза її рамками доказування взагалі не може існувати як самостійний феномен» [24, с. 144].

3. Третій підхід до осмислення доказування, який існує в межах вітчизняної кримінально-процесуальної доктрини та заслуговує на увагу, розташовується за авторською концепцією (комплексний підхід) кримінального процесуального доказування, представленою М.А. Погорецьким [25, с. 65]. Вченим пропонується підходити до аналізу суті кримінального процесуального доказування як зі сторони комплексного теоретико-методологічного підґрунтя, так і з позиції врахування численних аспектів при здійсненні доказової діяльності [25, с. 65].

Враховуючи наведене міркування, зазначимо, що методологічне підґрунтя наведеної концепції містить в собі теорію пізнання, діяльність, аргументи та інтерпретації. При цьому доводиться, що за теорією доказування, виходячи від потреб, необхідно залучати вивідні знання будь-яких наук, але за умови, якщо предмет теорії кримінального процесу не підміняється предметом таких наук, внаслідок чого відбувається інтерпретація знань згідно до кримінальної процесуальної матерії. В самій же концепції М.А. Погорецького, за основу сутності кримінального процесуального доказування береться форма (тип, модель) вітчизняного кримінального процесу, адаптованого до чинного КПК України, а також три класичні кримінальні процесуальні функції (обвинувачення; захист; судовий розгляд та вирішення справи) [25, с. 67].

Говорячи про сутнісно-змістовне бачення кримінального процесуального доказування, то під ним М.А. Погорецький пропонує бачити «пізнавально-практичну правову й розумову (логіко-психологічну) діяльність, в якій доцільно виділяти зовнішню і внутрішню структуру. Зовнішня структура кримінального процесуального доказування являє собою єдиний нерозривний процес, який складається з таких структурних елементів, як: отримання й використання доказів. Внутрішніми системоутворюючими структурними елементами кримінального процесуального доказування є: об'єкт, предмет, суб'єкт, мета, завдання, засоби, результат. їх сутність зумовлюється типом кримінального процесу та кримінальними процесуальними функціями, в основі яких лежить процесуальний інтерес суб'єктів (носіїв) цих функцій, що формується на основі відповідних потреб і мотивів суб'єктів кримінального процесуального доказування» [26, с. 14].

4. Останній четвертий підхід до осмислення кримінального процесуального доказування відмічається комплексно-системним характером.

Комплексність дає можливість зрозуміти доцільність та необхідність використання певних напрацювань, найбільш суттєвих здобутків, які впливають на визначення та характеристику доказування [27, с. 83]. Окрім цього, на нашу думку, за допомогою комплексності можливо враховувати та використовувати новітні раціональні ідеї з приводу осмислення суті кримінального процесуального доказування як сьогодні, так і в майбутньому.

Системність забезпечує авторське розуміння доказування як системи і можливість системно підходити до аналізу кримінального процесуального доказування [27, с. 85]. В продовження наведеного, на наше переконання, кримінальне процесуальне доказування – це система, яка містить взаємопов'язані між собою змістовні елементи, яким притаманна організованість та системоутворююча властивість. Говорячи про змістовні елементи доказування, то для їх встановлення та характеристики нами зверталась увага на нинішній стан і вектори наукових досліджень в межах осмислення суті кримінального процесуального доказування. Так, станом на сьогоднішній день констатуємо, що спрямованість наукових досліджень доказування превалює його зовнішню (об'єктивну) сторону. Мається на увазі, що за вітчизняною процесуальною доктриною переважає осмислення доказування тільки як пізнавальної діяльності, що, тим самим, призводить до його звуження односторонності наукового бачення під час проведення досліджень, а також зупиняє подальший розвиток наукових доробок стосовно внутрішнього змістовного наповнення доказування. Тобто, термінологічне поняття «доказування» доволі часто використовують як в науці, так на практиці з відривом від терміну «суб'єкт». Що ж до інших аспектів доказування, до яких, на наш погляд,

цілком логічно відносити об'єкт, суб'єктивну сторону, вони також піддавались дослідженню з відривом від інших, без усілякої системності та й взагалі з недостатнім приділенням уваги.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що під час розгляду суті кримінального процесуального доказування, потрібно виокремлювати такі його елементи як (об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона й суб'єкт доказування). В сукупності наведені елементи реалізують специфіку інтегративної сутності – доказування з новою властивістю, за допомогою якої можливо здійснювати та досягати ціль доказової діяльності зокрема, та кримінального провадження, загалом. Надані елементи системи доказування також можуть досліджувати як систему, в яких визначаються та аналізуються їх змістовні опції. Отже, подібний підхід, на нашу думку, дозволяє поглиблено та всебічно проаналізувати правову природу доказування в межах кримінального процесу.

Продовжуючи, зазначимо: системний підхід характеризується тим, що до вирішення будь-яких проблем потрібно підходити системно, розглядаючи загалом систему, в рамках якої з'явилась відповідна проблема, враховуючи цілі та функції системи, а також структуру та усі зовнішні і внутрішні зв'язки. В основу системного підходу входить така прикладна наукова дисципліна, як системний аналіз, покликання якої впроваджувати методику аналізу систем, вирішуючи їх проблеми [27, с. 91].

В контексті наведеного відмітимо, що під час здійснення системного аналізу кримінального процесуального доказування, можливо залучення різноманітних форм його опису. За допомогою історичної форми опису системи кримінального процесуального доказування можливо осмислити, яким чином виникла система, як вона розвивалась та за яким етапом виникла проблема. У цьому сенсі слід вказати, що теорія систем виділяє два аспекти такої форми опису системи – генетичний та прогностичний. При генетичному аналізі

вивчається походження системи, процеси її формування та становлення до початку системного дослідження [27, с. 95]. По суті, окреслені вище підходи до осмислення доказування, зайняли своє місце в історії розвитку вітчизняної науки кримінального процесу і проявляються застосуванням історичної форми опису системи доказування в межах генетичного аспекту. Прогностичний аспект описує систему як визначення перспектив її становлення [27, с. 95]. Отже, вважаємо, що наведені різними вченими пропозиції з приводу необхідності осмислення суті доказування як системи в аспекті удосконалення правового регулювання та здійснення доказової діяльності більш ніж правомірно можливо розцінювати як реалізацію наведеної історичної форми опису системи доказування.

Іншою формою опису системи доказування є предметна (морфологічна), реалізація якої передбачає два напрями: 1) субстрактний аналіз, який дозволяє осмислити загальну будову системи: які складові частини її формують; зміст кожної частини за системою. При цьому, вчені виходять із такої ознаки як цілісність системи (усі її складові частини мають разом формувати систему, а також бути достатніми, щоб вона існувала [28, с. 167]. Додамо, що якраз вказане вище бачення елементів системи доказування (об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона й суб'єкт доказування) і реалізує даний напрям предметного опису систему доказування. З-поміж іншого, її субстрактний аналіз фігурує і під час визначення місця системи доказування в межах кримінального провадження (тобто в середовищі, в якому вона прописується та функціонує); 2) структурний аналіз – відбиття зв'язків між елементами системи [28, с. 169]. Будь-яка система завжди є структурованою та містить відповідні елементи, що розміщуються по різним ієрархічним рівням. Саме про структурний аналіз як вектор предметної форми опису системи доказування можливо говорити під час визначення структури змістовних елементів системи доказування, які з

нашого погляду більш ніж правомірно позиціонувати як підсистеми. Останні, у свою чергу, також складаються з відповідних змістовних елементів, інтегративна комплексність яких дає змогу всесторонньо з'ясувати їх сутність. Показово у цьому сенсі те, що зміст об'єктивної сторони прив'язується до дії, наслідку, причинного зв'язку, часу, місця, способів, засобів та обстановки доказування.

Таким чином, узагальнюючи даний підрозділ, виокремимо основні постулати. З'ясовано, що кримінально-процесуальному доказуванню як невід'ємної складової вітчизняної науки кримінального процесу притаманні відповідні підходи щодо його змістовно-функціонального осмислення (мається на увазі стосовно того, що саме закладали вчені у змістовне наповнення доказової діяльності).

Нами було виокремлено та охарактеризовано наступні підходи системи доказування, а саме: 1) перший підхід характеризується доказуванням в контексті пізнавальної діяльності, що містить низку як схожих, так і відмінних ознак (пізнавальний підхід); 2) другий підхід представлений як самостійний (діяльнісний) в межах котрого робиться акцент на теоретичні напрацювання вченого-засновника даного підходу; 3) третій підхід існує в межах вітчизняної кримінально-процесуальної доктрини та розташовується за авторською концепцією (комплексний підхід); 4) четвертий підхід відмічається комплексно-системним характером.

1.3. Системність науки кримінального процесу України

Логічним завершенням розглядуваного розділу є присвячення уваги системності науки кримінального процесу України, оскільки нею здійснюється аналіз наукових фактів; роз'яснюється предмет та процес кримінальної процесуальної діяльності; виявляється сутність кримінальних процесуальних явищ – усе це наука кримінального

процесу робить системно, враховуючи взаємопов'язуючі між собою елементи.

Попередньо відзначимо, що системність науки кримінального процесу України нині недостатньо досліджена.

Взагалі поняття «система» є ключовим для юридичної науки. Правознавством передбачається безліч системних явищ, щоб було за можливе зрозуміти юридичну науку. В той же час, практично усі явища правової реальності потрібно аналізувати крізь призму системно-структурного дослідження, розкриваючи їх з врахуванням взаємозв'язку та динаміки. Накладаючи наведену інформацію, постараємось висвітлити подібну системність у кримінальній процесуальній науці.

Відповідно до концепції Є.В. Ушакова, поняття науки багатозначне та виділяється наступними різновидами: «1) наука як система знань; 2) наука як діяльність; 3) наука як соціальний інститут; 4) наука як культурно-історичний феномен» [29, с. 20]. Цим автором доводилось, що наука – це складний предмет, який вивчається за багатьма площинами. Однак прийнято виокремлювати дві найбільш загальні щодо яких зводиться опанування наукової діяльності, зокрема когнітивне та соціально-культурне наукове пізнання. Когнітивна площина зараховує низку тем, якими охоплюються внутрішні концептуальні питання науки (аспекти теоретико-пізнавального, методологічного та логічного спрямування). Здійснюючи аналіз наукової діяльності, слід вказати, що він не вичерпується тільки опануванням його когнітивного аспекту, бо для наукової діяльності характерними є і складні взаємозв'язки із факторами, які відбивають соціальні, історичні та культурні сліди [29, с. 24]. З наведеного прослідковуємо сутність науки кримінального процесу.

Продовжуючи, зазначимо, що науці кримінального процесу характерна група загальних ознак, що набувають окреме значення, а також спеціальних ознак, які доповнюють її суть та деталізують

змістовне наповнення. Загальні ознаки є притаманні для усіх суспільних наук, а відтак, зарахуємо, що мають місце стійкі наукові потреби, аби пізнати закономірності окресленої сфери суспільних відносин. Наука кримінального процесу постала, будучи соціальним явищем, початок якого досить проблематично виявити, але можна точно стверджувати, що вона не має кінця. Наведене аргументуємо існуванням одвічності явища злочину та потребою виявлення осіб, які його вчинили, у зв'язку з чим, передбачення кінця науки кримінального процесу не видається за можливе.

Відповідно до висловлювання Ю.М. Грошевого: «наука кримінального процесу теоретично узагальнює досвід кримінальної процесуальної діяльності, аналізує актуальні питання застосування кримінального процесуального законодавства, що мають місце в практиці правоохоронних органів і суду, розробляє науково-практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінальної процесуальної діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу» [30, с. 150]. В свою чергу М.В. Костицький встановив, що «наука кримінального процесу є однією з галузевих юридичних наук, яка виявляється як пізнання кримінальної процесуальної процедури та виробляє теоретичну й методологічну основу кримінальної процесуальної діяльності, правового та законодавчого її врегулювання» [31, с. 32].

З метою продовження слід вказати, що сфера науки кримінального процесу безпосередньо залежить від передбачених на рівні кримінального процесуального законодавства – завдань кримінального провадження, перелік яких надано ст. 2 КПК України [16]. Тож, при інтерпретації вимог КПК України, сфера науки кримінального процесу розуміється як такою, де проводяться дослідження стосовно захисту осіб від кримінальних правопорушень, суспільства та держави, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, а також

дослідження, які забезпечують швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд, але за умови орієнтування таких досліджень на те, щоб кожний, хто вчинив злочинне діяння – притягався до відповідальності залежно від міри своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений (засуджений). Окрім цього, жодна особа не повинна піддаватись необґрунтованим процесуальним примусам та щоб до кожного учасника кримінального провадження застосовувалась належна правова процедура.

У контексті наведеного, доцільно також зробити акцент на те, що кримінальний процес є суспільною наукою, за допомогою якої вивчаються та акумулюються знання, будучи у безпосередньому взаємозв'язку з іншими юридичними науками. Наведене підтверджується Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»» від 28 грудня 2018 року № 1477 [32] і Паспортів спеціальності 12.00.009, затверджених Постановою Президії Вищої атестаційної комісії України від 8 жовтня 2008 року № 44-07/7 [33]. З даних нормативно-правових актів можемо простежити тісний взаємозв'язок з іншими науками. Наприклад дослідження відбувається в напрямі політичного призначення процесуального права; моральних основ кримінальної процесуальної діяльності; встановлення кримінального процесуального права за системою галузей національного права; співвідношення кримінального процесу з іншими юридичними науками, тощо.

Доречною у цьому сенсі є доведення М.С. Строговича, який вказує, що «подальший розвиток науки кримінального процесу вимагає включення різних даних і досягнень інших наук у сферу наукового розроблення процесуальних проблем» [34, с. 82]. Також потрібно відмітити, що шифр спеціальності 12.00.09 прямо вказує про наявність

тісного взаємозв'язку із криміналістикою, судовою експертизою та оперативно-розшуковою діяльністю.

З-поміж іншого, наука кримінального процесу – окрема наукова одиниця, обумовлена відповідним предметом дослідження та комплексом методів в аспекті методології кримінального процесу. Тут доцільно відзначити позицію Ю.М. Грошевого, який казав, що «предметом науки кримінального процесу є властивості кримінального процесу, його зв'язки, закономірності виникнення, функціонування та розвитку як соціально-правового явища» [30, с. 161]. Тож, можемо допустити, що наука кримінального процесу займається вивченням системи норм кримінального процесуального права як цілісного соціально-правового явища, розкриваючи їх внутрішній логічний зміст, структурність та дієвість застосування; встановлює сутність, задачі та засади кримінального провадження; з'ясовує правові ідеї, які деталізують їх нормативний зміст та спрямування; обґрунтовує розвиток та основоположні ознаки кримінального провадження; характеризує правовий статус суду, сторін та інших учасників кримінального провадження; виявляє проблеми теорії доказування, кримінального процесуального пізнання, тощо. Між тим, теорія кримінального процесу ґрунтовно піддає дослідженню порядок кримінальної процесуальної діяльності від початку до її закінчення; встановлює кримінальні процесуальні відносини, які формуються внаслідок здійснення такої діяльності; виявляє правовий статус особи в межах кримінального провадження, її права та кримінальні процесуальні гарантії; адаптує компетенцію оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури та суду в межах кримінального провадження [30, с. 165]. Водночас, на думку Ю.М. Грошевого: «наука кримінального процесу вивчає історію кримінального процесу; аналізує типи, форми й тенденції розвитку зарубіжного кримінального процесу, їх переваги та недоліки, а також вплив на кримінальне процесуальне

законодавство України; виявляє протиріччя й прогалини в законодавстві; оцінює законопроекти; прогнозує розвиток кримінального процесу України» [30, с. 169].

Принагідно додати, що Т.О. Лоскутов проводив дослідження предмету регулювання кримінального процесуального права. Ним зазначалось, що «зі змісту предмета правового регулювання кримінального процесуального закону повинні бути виключені всі загальноправові принципи (засади), адже вони не мають жодного практичного значення для учасників кримінального провадження, і зі змісту предмета кримінального процесуального регулювання необхідно виключити всі норми-дефініції» [35, с. 339]. З даної позиції випливає, що предмет дослідження науки кримінального процесу є куди ширшим, аніж предмет регулювання кримінального процесуального права.

Цікавою є позиція М.В. Костицького, який зазначав, що «предметом науки кримінального процесу є фрагменти, підсистеми об'єкта кримінального процесу, які досліджують у цей момент окремі вчені, наукові колективи, наукові школи, усі вчені-процесуалісти України. Методами науки кримінального процесу є ті самі методи, що використовуються іншими юридичними науками: логічні, герменевтичні, лінгвістичні, психологічні, соціологічні, математичні тощо. У цій науці, звичайно, можуть бути використані опис, порівняння, вимірювання, спостереження, моделювання (у тому числі математичне), узагальнення, моделювання тощо» [31, с. 34-35].

Звертаючи увагу на методологію, відмітимо Ю.П. Аленіна та А.В. Мурзановську, які встановили, що «можливість отримання результатів наукових досліджень проблем кримінального процесу, які будуть мати теоретичне та практичне значення, залежить від застосування належної методології наукових досліджень» [36, с. 26]. Авторами доводилась доцільність виокремлення за структурою методології науки кримінального процесу окремих рівнів, зокрема:

загальних підходів філософсько-світоглядного спрямування, які є основою пізнання та визначають стратегію дослідження; принципів загального спрямування, поширення яких охоплює усі об'єкти пізнання в межах конкретної галузі знань; методів загальнонаукового спрямування, за рахунок яких можливо охарактеризувати об'єкт пізнання; методів конкретно-наукового спрямування, за рахунок яких об'єкт пізнання піддається конкретизації, враховуючи розробки або вчення про конкретну науку [36, с. 27-28]. З нашого погляду додамо, що обрана методологія наукового дослідження кримінального процесу повинна перш за все брати орієнтир на забезпечення практичної реалізації результатів науки кримінального процесу, оскільки жодне теоретичне наукове дослідження без вдосконалення практики застосування норм кримінального процесуального законодавства чи законотворчої діяльності, не піддається порівнянню з фактичними обставинами кримінальних проваджень, статистикою кримінального процесу та ін., тобто в тих моментах, де дійсно залежить доля людей та приймаються остаточні рішення з приводу обмеження свободи пересування, тощо.

Продовжуючи, слід звернути увагу і на те, що наука кримінального процесу виражається не тільки за допомогою мови, але й має свій власний категоріально-понятійний апарат, а окремі поняття відмічаються своєрідними омонімами (як приклад «потерпілий» в межах кримінального права та кримінального процесу).

Також системність науки кримінального процесу має прояв у тому, що її спрямування передбачає вирішення проблем правотворчого характеру, правореалізації та тлумачення норм кримінального процесуального права (йдеться про функціональність кримінального процесу), проте за основу береться дослідження людських цінностей. Тобто наука кримінального процесу є невіддільною від суспільних

відносин, які зумовлюють як вектор її досліджень, так і реалізацію результатів.

За кримінальним процесом дослідження відбуваються через аналіз систем впорядкованих дій та взаємин між людьми, способу об'єднання функціональних складових та способу зберігання їх функціональної автономії в рамках кримінальної процесуальної діяльності, що також доводить про існування її системності. Можна додати про функціональність такої системи, а відтак, комплексності будь-якого роду наукових досліджень за сферою кримінального процесу. Реалізація таких досліджень можлива шляхом залучення фахівців з кримінального процесуального права (теоретики та практики). За їх сприянням забезпечується цілісність та несуперечливість системи знань науки кримінального процесу при повній взаємодії [30, с. 183].

На нашу думку, кримінальні процесуальні напрацювання вчених організовуються в систему, якій притаманна узгоджена структура та налагоджені взаємозв'язки між складовими частинами, внаслідок чого, реалізуються наукові школи, які хоч опосередковано, але систематично займаються дослідженням елементів предмету науки кримінального процесу або застосовують власну методологію за науковими дослідженнями. До речі, кількість наукових досліджень із проблематики кримінального процесу на сьогоднішній день практично неможливо підрахувати.

Зауважимо, що піддавати дослідженню наукові положення кримінального процесу поза межами кримінальної процесуальної системи, у різноманітних підходах до її осмислення (найбільше з погляду системності кримінального процесу як діяльності) не видається за можливе, оскільки подібні положення не можна перевірити та їх існування неможливе поза межами кримінального процесу, тому що вони є кримінально-процесуальними повністю або в окремій частині.

Частини наукового пізнання за наукою кримінального процесу тісно переплітаються між собою різними правовими відносинами. При цьому кожна окремо взята система об'єктів, цілей та видів діяльності є засобом, при якому досягається загальна ціль, що на сьогоднішній день передбачається ст. 2 КПК України та має можливість змінюватись залежно від напрямів кримінальної процесуальної політики держави. Яскравим прикладом може послугувати відмінність формулювань щодо мети та підґрунтя для наукових досліджень з кримінального процесу часів радянської доби, наукових досліджень з моменту проголошення незалежності України та наукових досліджень, після обрання нашою країною євроінтеграційного курсу. Однак відмітимо, що вже в 1980 році такі вчені як М.С. Алексєєв, В.Г. Даєв та Л.Д. Кокорув встановили: «особливого значення набуває подальше розроблення демократичних основ кримінального судочинства, що й становить зараз основний зміст кримінально-процесуальної науки» [37, с. 76]. Також погодимось з думкою Н.В. Глинської, яка казала таке: «кримінальна процесуальна політика є своєрідним адептом соціальних потреб та очікувань суспільства від процедури вирішення кримінально-правового конфлікту. Звичайно, ідеологічним підґрунтям кримінальної процесуальної політики як різновиду правової політики є сукупність правових цінностей, що домінують у суспільстві на його конкретному історичному етапі розвитку» [38, с. 12].

Наостанок потрібно сказати, що система науки кримінального процесу відмічається так званим «виконавцем», яким здійснюється уточнення чи удосконалення теорії кримінального процесу, шляхом з'ясування її внутрішньої структури, взаємозв'язку складових систем упорядкування та систематизації, використання законів логіки, тощо. Наукою кримінального процесу широко розповсюджуються такі наукові категорії як проблема та гіпотеза. В результаті використання цих категорій можливо сформулювати пропозиції, використовуючи при

цьому раціонально-теоретичний спосіб опанування кримінально-процесуальної дійсності, на яку мають безпосередній вплив рівні правової культури, соціально-економічна ситуація держави, політика, злочинність та корупція правоохоронної системи, тощо. У цьому контексті доречно вказати на твердження Л.М. Лобойко: «сучасний кримінальний процес може бути побудований лише в тому разі, коли побудова його спиратиметься на передові, сучасні результати наукових досліджень» [39, с. 43]. Саме тому наукова обґрунтованість постає як принцип формування сучасного кримінального процесу.

Узагальнюючи усе вищенаведене та роблячи кінцевий підсумок, зазначимо, що системність науки кримінального процесу України є достатньо значимою, оскільки нею здійснюється аналіз наукових фактів; роз'яснюється предмет та процес кримінальної процесуальної діяльності; виявляється сутність кримінальних процесуальних явищ – усе це наука кримінального процесу робить системно, враховуючи взаємопов'язуючі між собою елементи.

Окрім цього, нами було прослідковано, що системність науки кримінального процесу відображається у: 1) існуванні стійких наукових потреб з приводу пізнання закономірностей даної відокремленої сфери суспільних відносин та маючої тісний взаємозв'язок з іншими науками; 2) доведенні того, що наука кримінального процесу – окрема наукова одиниця, яка обумовлюється окремим предметом дослідження та комплексом методів (методологія кримінального процесу); 3) встановленні того, що наука кримінального процесу спрямовується на вирішення проблемних аспектів стосовно функціональності кримінального процесу, беручи за основу дослідження людських цінностей; 4) залученні фахівців кримінального процесуального права, за допомогою яких реалізується наука кримінального процесу; 5) виокремленні елементів наукового пізнання за наукою кримінального процесу, які мають тісний взаємозв'язок з різними правовими

відносинами; 6) виокремленні кримінальних процесуальних напрацювань за системою науки кримінального процесу, маючою узгоджену структуру та налагоджені взаємозв'язки між складовими частинами; 7) удосконаленні теорії кримінального процесу при з'ясуванні внутрішньої структури системності науки кримінального процесу.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА НАУКА ЗА ЧАСІВ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

2.1. Міжнародні стандарти як складова побудови сучасного кримінального процесу

Правова система України (в тому числі кримінальний процес) як незалежної та суверенної держави продовжує етап свого піднесення та формування, а точніше – трансформування із радянської (тоталітарної) системи в облік демократичної, де панує принцип верховенства права. Те, якою вона буде в результаті сформована, сьогодні визначається вже не радянськими підвалинами, а міжнародними стандартами, визнаними у Європейському Союзі як такими, що продовжують будувати ефективну правову систему. Стандарти дотримання прав людини повинні бути комплексними і до того ж, не радянсько-тоталітарними [40, с. 63].

При реформуванні кримінального процесуального законодавства, необхідно зважати на те, що сьогоdnішній період розвитку правової системи України (яка по своїй генезі та юридичними властивостями відноситься до правової системи романо-германського типу) пов'язується як з удосконаленням основоположних ознак, так і з створенням дієвих способів зближення її з міжнародними правовими системами [41, с. 27]. У цьому сенсі показовим є приклад компаративіста Леві-Ульмана, який при характеристиці правової системи Шотландії писав: «коли має місце комбінація двох правових систем, одна з яких сходить до римського права, а інша до англосаксонського, то в тих питаннях, на які римське право відповідає не особливо належним чином, англійське право певною мірою пронизує

її, але в той же час геній римського права абсорбує й асимілює новий елемент, роблячи його більш гнучким, і цією роботою зі злиття готуючи шлях для правової уніфікації Західної Європи. Я доходжу висновку, що шотландське право у тому вигляді, у якому воно перебуває зараз, дає нам уявлення про те, яким буде (можливо, уже наприкінці цього століття), право цивілізованих націй, а саме, комбінацією між англосаксонською й континентальною системами» [42, р. 390].

Навіть за надрами таких самобутніх видів правових систем, як романо-германська та англосаксонська, можемо спостерігати досить динамічні конвергентні процеси. З однієї сторони, романо-германське право істотно підвищує значення прецедентної практики, а з іншої – відмічається тенденцією розвитку загального права, за яким розширюється законодавчий вплив на становлення суспільних відносин [40, с. 70].

З висловлювань науковців, які являються спеціалістами у галузі порівняльного правознавства, достатньо поширеною на сьогоднішній день є думка, відповідно до якої «несхожість між зазначеними типами права є перебільшеною, вона стосується більше форми, ніж змісту, оскільки їх об'єднують однотипна економіка, соціальна і політична структура суспільства, правова культура тощо, тобто все те, що можна охарактеризувати як західна буржуазно-демократична основа. Відмінності між романо-германським та англосаксонським правом не є принциповими та криються у другорядних техніко-юридичних компонентах» [43, с. 15]. В свою чергу зарубіжні процесуалісти відмічають, що «за останні декілька десяти років англійський процес став більш інквізиційним, а процес країн континентальної Європи – більш змагальним» [44, р. 9].

У контексті наведеного цікавим вбачається досвід Італії. З однієї сторони, в ній яскраво ілюструється процес конвергенції інквізиційної і змагальної моделей кримінального судочинства, а з іншої – зумовлює

безперспективність зведення гармонізації кримінального процесу Європи в межах рангу самоцілі, тим самим, ігноруючи національні традиції, приводячи до правового хаосу в рамках відповідної внутрішньодержавної системи. Процес ратифікації Італією Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) тісно пов'язується з кардинальною реформою італійського кримінального процесу, яка почалась після прийняття та вступу у законну силу нового КПК (1989 рік), який передбачив змагальну систему кримінального судочинства, яка фактично ідентична англо-американській [45, с. 102].

Правова конвергенція – це складне соціальне явище, за допомогою якого віддзеркалюються загальні закономірності розвитку права в глобалізаційних умовах та обумовлюється зріст ступеня узгодженості правового регулювання суспільних відносин, зближуючи правові системи світу з подальшим взаємним проникненням їх певних регулятивних механізмів та інститутів [45, с. 103].

Продовжуючи, зазначимо, що невинні інтеграційні процеси між державами породили тісну співпрацю національного та міжнародного права. Взаємний вплив даних самостійних правових систем дає потужний поштовх для правового розвитку на сучасному етапі.

Без сумніву, процеси глобалізації впливають і на правову систему нашої держави. Посилений процес впливу та норми міжнародного права на законодавство у галузі прав і свобод людини – відмічаються об'єктивним характером. Адже зростаюча об'єктивна тенденція впливу міжнародного права на вітчизняну правову систему, є більш ніж очевидна. Між тим, за рахунок процесів правової інтеграції та глобалізації, створено фундамент оптимальних умов, щоб національна правова система приєдналась до міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Також при такому зближенні правової системи, безумовним для врахування є досвід Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), завдяки якому формуються правові стандарти у галузі прав

людини, а основою його діяльності є принцип «субсидіарності» міжнародно-правових гарантій (тобто коли в основі правозахисного механізму превалюють норми національного законодавства) [40, с. 77].

Тож, як нам вважається, нашій країні потрібно продовжувати вирішувати задачі, аби стати повноцінним членом ЄС, а тому, вкрай важливим є підготовка змін та доповнень до чинного КПК України, які визнаються Європою. Враховуючи, що загальновизнаність – це одна із ознак європейських стандартів додержання прав людини, тому тут правильною є думка І. Когута, який говорить: «наближення до європейських правових стандартів є лейтмотивом діалогу між Україною та європейською спільнотою, а також підставою для політичної оцінки нашої держави» [46, с. 104].

Кримінальний процес є різновидом соціальної технології. Технології, як ми знаємо, повинні бути передовими, щоб не відставати від сучасної цивілізації [47, с. 13]. Проте виникає питання, чому переважна більшість виступають за те, що використання передових технологій потрібно залучати до економіки, але ніхто не говорить про їх адаптацію у кримінальний процес? Дивно, але що маємо, те маємо. На нашу думку, за тими сферами, де превалює приватна власність, набагато швидше впроваджують європейські стандарти. Державна ж сфера діяльності у цьому плані є нерозторопною, яка рухається через постійні реформи, які ми кожного дня спостерігаємо на прикладі низки сфер діяльності (політична, економічна, соціальна, правоохоронна, тощо). В той же час, перехід до сучасного суспільства пов'язується із орієнтуванням на інновації з проявленням демократизації, що в сукупності дає забезпечення для формування індивідуальності.

З метою продовження зазначимо, що додержання традицій кримінального процесу є значущим, щоб підтримувати національну самобутність провадження у кримінальних справах. Особливо сьогодні, коли як ніколи актуальним є питання національної самоідентифікації

громадян України. Проте, не до кінця зрозуміло, що потрібно відносити до українських традицій в межах кримінального процесу, коли вони взагалі сформувались, за часів входження українських земель до складу Австро-Угорщини, Польщі, Росії або Радянського Союзу? Здається, що до традицій у кримінальному процесуальному праві та на практиці його застосування потрібно відносити лише ті, формування яких відбувалось в радянський період. Адже ті правові нариси, які були сформовані до 1922 року, у зв'язку з жовтневим переворотом було ліквідовано. Водночас ті традиції кримінального процесуального права, основою котрих є КПК УСРР не є придатними, щоб будувати сучасний кримінальний процес. У цьому сенсі дуже влучно висловлювався М.Г. Стойко: «тенденція зближення національних правових систем у галузі кримінального процесуального права до останнього часу була менш вираженою і помітною, ніж у інших галузях права» [48, с. 54]. Такого роду консерватизм ним пояснюється як природне небажання будь-якої держави піддавати обмеженню власну монополію на владу [48, с. 54].

До того ж, неминуща доля традиційних уявлень проявляється у їх постійній зміні та кодифікації. Еволюція традицій прослідковується за двома напрямками: подолання старих традицій; піднесення нових традицій. У цьому контексті зазначимо, що після здобуття незалежності України, розпочинається формування власних традицій провадження у кримінальних справах. Адже суттєві реформації у кримінальному процесуальному законодавстві протягом багатьох років завжди брали до уваги певні політичні події, здійснення яких зазвичай спостерігається на зламі напрямів розвитку держави та суспільства. Як результат – кожна реформа несла в собі власне орієнтування та ціль, обумовлену історичними та політичними моментами. Сучасна ж Україна до визначальних історико-політичних моментів відносить процес

глобалізації та конвергенцію правових систем (в тому числі кримінального процесу).

Зауважимо, що перехідний період, на якому наразі стоїть наша держава, супроводжує чергову модернізацію правової системи, у тому числі і тієї її складової, яка відноситься до кримінального процесуального законодавства, враховуючи досвід європейської правової традиції. У разі не сприйняття законодавцями досвіду кримінального процесу, накопиченого іншими державами, таке може вплинути на подальшу «відсталість» національної системи кримінального процесу, внаслідок чого очікуваним буде невтішний висновок міжнародних організацій про те, що національні стандарти кримінального судочинства не відповідають міжнародним. Як результат – Україна як держава в частині регламентування і здійснення кримінального судочинства може на багато років відстати від сучасної цивілізації.

Ще одним важливим моментом вбачаємо те, що будь-який законопроект щодо внесення змін до чинного КПК України, очевидно передбачає врегулювання процесуальних відносин наперед. Тобто його спрямування у майбутнє є цілеспрямованим, не маючи на увазі вжиття якихось радянських процесуальних традицій. Тут погоджуємось з Ю.О. Тихоміровим, який каже: «закон повинен містити нормативні моделі майбутніх правових відносин, часто випереджаючи при цьому існуючий рівень розвитку суспільних відносин. Це, звичайно, не завжди сприяє його ефективності, дієвості в силу об'єктивного відставання правової свідомості суб'єктів, їх консерватизму чи інертності мислення» [49, с. 39]. До окреслених причин додамо ще певний страх науковців виглядати не послідовними у власних думках з приводу тих чи інших питань правового регулювання у межах кримінального провадження. Якби дивно не звучало, але такі причини інколи бувають досить суттєвими перепонами, щоб закріпити за законопроектами до чинного

КПК України нормативні положення, які є дійсно прогресивними та такими, що відповідають європейським та міжнародним стандартам.

Серед іншого, доволі часто можемо почути, що мол запроваджувати європейські стандарти до кримінального процесуального законодавства зарано, оскільки правовий менталітет громадян України ще не «доріс» до європейського. До основних аргументів противників запровадження до кримінального процесуального законодавства нових для нашої України, європейських по змісту підходів відноситься те, що сам державний апарат (працівників правоохоронних, судових органів, тощо) не будуть готовими до таких змін. Так, ніхто не буде заперечувати, що в нашому законодавстві (не тільки в кримінально-процесуальному) спостерігаються нотки європейських зразків, але як показує практика, такі норми є вкрай малоефективними в нашій країні, однією із головних причин чого є звісно корупційна складова.

Тож, змінити «процесуальну ментальність» громадян України можна, але потрібно це робити через відповідні зміни правил процесуальної діяльності. Адже ми повинні розуміти, що менталітет не змінюється на протязі декількох місяців, або навіть років, ні, на це потрібні десятиліття. В той же час не будемо заперечувати, що за тридцять років незалежності і стількох проведених реформ менталітет українців звичайно змінився, але все ж таки, в багатьох аспектах відчувається залишок «радянського».

Далі слід вказати, що центральне питання, яке охоплено дискусіями, стосується того, яку кримінальну процесуальну систему необхідно будувати в нашій країні, більшість схиляється до напряму додержання прав особи [50, с. 76]. Адже пересічному громадянину України байдуже, що це за напрям, йому головне, щоб його порушені кримінальним правопорушенням права були захищені, а підозрювану

(обвинувачену) особу притягнули до відповідальності по усій суворості закону.

Враховуючи вищенаведене, на нашу думку, найбільш прийнятна модель українського кримінального процесуального кодексу є та, за якою буде краще регламентуватись порядок кримінального провадження і права осіб, віднесених до нього. Окрім цього, вітчизняна наука кримінального процесу сьогодні залишає за собою право тільки відбирати ті кращі риси, які були в Україні та за кордоном, щоб в подальшому створювати власні національні традиції кримінального процесу. Тільки при такому підході в нашій державі можливо побудувати сучасний кримінальний процес.

Як підсумок, необхідно вказати про те, що побудова сучасного кримінального процесу з врахуванням міжнародних стандартів є складною задачею, на перепоні якої перебуває низка негативних чинників, а саме: відсталість від сучасної цивілізації; превалювання традицій радянського типу; корупція; погана процесуальна ментальність; обмеженість вітчизняних напрацювань в цьому напрямі.

2.2. Принципи побудови сучасного кримінального процесу

Побудова сучасного кримінального процесу відмічається специфічністю. З наведеного випливає, що така побудова не може обійтись без ключових положень (правил), які називаються принципами. Відтак, побудова сучасного процесу також має здійснюватись з врахуванням певних принципів, однак вони не типові, як-то прийнято відносити наприклад до галузей права [50, с. 82]. Якщо будувати сучасний кримінальний процес без дотримання принципів, це загрожує не досягненням поставлених цілей. Тоді, ймовірніше за усе, на виході можна отримати закон, який на погляд авторів приближує кримінальний процес до стандартів сучасного процесу, але який буде несподіваним

для суспільства. Говорячи про наслідки адаптації подібного закону, їх виокремити складно, але однозначно можна констатувати, що новий закон вряд чи буде виступати як механізм впровадження ідеї справедливості в межах сучасного кримінального процесу.

Отже, принципи пов'язуються з діяльністю усіх учасників, які є причетними до побудови сучасного кримінального процесу, а також враховують межі такої діяльності та мінімальні стандарти стосовно її реалізації.

Відштовхуючись від наведеного, пропонуємо виокремити та охарактеризувати положення основних принципів побудови сучасного кримінального процесу.

1. Наукова доцільність реформування сучасного кримінального процесу.

Для з'ясування окресленого принципу, необхідно як мінімум вирішити наступні задачі: встановити у чому проявляється проблемність використання наукових положень під час побудови сучасного кримінального процесу України; визначити, хто бере відповідальність за визначення підходів концептуального спрямування при реформуванні кримінального процесуального законодавства в умовах, при яких неможливо дійти єдиного розуміння серед вчених по основним питанням реформування.

В контексті наведеного, зазначимо, що кримінальний процес, будучи діяльністю, урегульованою законом, можливо вважати сучасним лише тоді, коли його ключові положення відтворюють сучасні уявлення суспільства з приводу його політичних, соціальних, економічних, наукових та інших основ. Окрім цього, в глобалізаційних умовах сучасний кримінальний процес може носити таке звання тільки у разі його узгодження не лише з вітчизняними, а й зарубіжними концепціями, відтворюючих передові та прогресивні основи розвитку суспільства, держави та законодавства (в тому числі кримінально-процесуального).

Відштовхуючись від наведеного, основна причина затягування в нашій країні процесу реформування кримінального процесуального законодавства полягає у теоретичних суперечностях стосовно його підстав, напрямів та результатів. При таких умовах питання з приводу змістовного наповнення розглядуваного принципу набуває суттєвої актуальності і значення, аби вирішити момент узгодження теоретичних напрацювань вчених-процесуалістів в цьому напрямі. У цьому сенсі правильно вказує В. Гончаренко, що «забезпечення оптимального змісту і техніки кримінально-процесуального законодавства можливе тільки за наявності чітких теоретичних концепцій» [51, с. 705].

Науковий пошук має бути спрямований на встановлення принципу побудови кримінального процесу. Враховуючи практику переважної більшості держав та вітчизняний досвід кримінальної процесуальної діяльності, бачимо, що краще форми процесу, аніж змагальна, на сьогоднішній день не винайдено, а тому теоретичні напрацювання повинні спрямовувати на винайдення оптимальних напрямів адаптації змагальності до вітчизняного процесу. Змагальність в межах сучасного кримінального процесу являється еталонним (універсальним) принципом, який психологи йменують як «концептуальне ядро» [52, с. 121] (детальніше зачепимо проговорення даного принципу в наступному підрозділі).

Продовжуючи, зазначимо, що сьогодні доводити раціональність наукової доцільності щодо різних процесів діяльності немає сенсу, адже вона вже давно являється аксіомою. Тут не завадило б зробити акцент на таку суттєву ознаку наукового підходу стосовно процесу реформування законодавства як різносторонність наукових осмислень з приводу шляхів побудови сучасного кримінального процесу. Звичайно, що поглядів, як і моделей кримінального процесу існує безліч, а обрати потрібно якийсь конкретний.

Далі слід вказати, що наукою кримінального процесу пропонувалось безліч різних поглядів на будову сучасного кримінального процесу України, а також на окремі його інституції, про що свідчить розташування численних публікацій у відкритих джерелах з даної тематики. Однак, додамо, що за період незалежності України, існування обґрунтованої наукової концепції, яка б комплексно та всебічно розкривала кримінальне процесуальне законодавство з визначенням відповідних орієнтирів побудови сучасного кримінального процесу, так і не було представлено. Більш того, навіть сама необхідність реформування кримінального процесуального законодавства, яка зводилась до прийняття нової редакції КПК України, відмічалась тільки на рівні наукових статей. В даному контексті, звертаючи свій погляд на дисертації та наукові монографії, слід вказати, що вони зазвичай присвячувались аналізу одного вузькоспеціалізованого питання. Без сумніву, пропозиції, що робляться ученими, виходячи зі своїх досліджень, несуть неабияку користь для науки та практики, проте вони не надають системної характеристики процесу реформування кримінального процесуального законодавства з подальшою побудовою сучасного кримінального процесу. Спрямування пропозицій в більшій мірі спрямовується на удосконалення конкретної системи кримінального процесу, параметри якої передбачені чинним законодавством на момент проведення дослідження.

Складовим елементом розглядуваного принципу є широке залучення вчених до обговорень та обґрунтувань певних законодавчих норм, особливо тих, що спрямовані на встановлення концептуальних основ побудови процесу. Додержання даного підходу є дуже актуальним на етапах, коли відбувається перехід від старої до оновленої будови кримінального процесу. Прикладом слугує підготовка проєкту нової редакції КПК України. Тут можливо було використання вектору, при якому збираються усі вчені, причетні до дослідження проблем

кримінального процесу, і спробувати реалізувати комплексну узгоджену позицію стосовно його наукової обґрунтованості [50, с. 102]. На нашу думку, окреслений вектор є безперспективним.

Здавалось б, вченим, які займаються побудовою сучасного кримінального процесу, залишається тільки адаптувати свої наукові результати до проєктів законодавчих актів. Однак, все не так просто, бо доволі часто виникають проблеми в перебігах роботи над такими проєктами результатів, отриманих наукою кримінального процесу, зокрема:

1) висловлення наукових результатів та положень здійснюється на підставі різних підходів методологічного спрямування. Тут доцільно згадати прояв методологічної основи проєкту КПК 2012 року, представленої Концепцією реформування кримінальної юстиції України. У зв'язку з цим, окремі вчені не сприймали ті суперечливі новели проєкту, які не відповідають традиційним теоретичним основам, які протягом багатьох років проповідували в Україні;

2) загальноприйнято вважати, що кримінальний процес в традиційному плані виступає засобом протидії злочинності. Тут слід вказати, що для сучасної української доктрини, яка являється традиційною в Європейському Союзі, кримінальний процес розуміється як спосіб, за допомогою якого вирішується кримінально-правовий конфлікт. Перший підхід характеризується здійсненням кримінального провадження з метою викриття особи, що вчинила злочин та покарати її в межах закону. Другий підхід має на меті необхідність врегулювання за рахунок засобів кримінального процесу кримінально-правового конфлікту, якому не притаманні тяжкі наслідки. А от що стосується тяжких злочинів, то до них застосовується уся «міць» кримінального процесуального законодавства [53, с. 39];

3) наукою кримінального процесу по одному і тому ж питанню доволі часто має місце бути не один, а багато поглядів. Обрання

положення, яке сформульоване на підставі наукового дослідження, здійснюється членом відповідної робочої групи, оперуючи тим, чи «вписується» воно до концепції законопроекту. У зв'язку з чим, поза увагою в будь-якому разі залишаються окремі наукові положення, що іноді може сприйматися їх авторами негативно та з критикою проєкту, зміни якого адаптували до кримінального процесуального законодавства;

4) наукові положення як «претенденти» на роль основоположних для формулювання відповідних норм, якими вносяться зміни до законодавства, висловлюють у різний проміжок часу. Тобто, коли певні положення втрачають актуальність, їх неможливо використовувати в перебігу підготовки законопроекту, мета якого – внести щось нове у побудову сучасного кримінального процесу [50, с. 105-108].

Узагальнюючи, можна констатувати, що принцип наукової доцільності реформування сучасного кримінального процесу обумовлюється характерним якісним та кількісним різноманіттям проблем при використанні наукових положень у процесі роботи над законодавчими змінами, які безпосередньо спрямовуються на побудову сучасного кримінального процесу.

2. Широкий спектр залучення фахівців за галуззю кримінального процесу щодо підготовки законопроектів з приводу внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства з подальшим спрямуванням побудови сучасного процесу.

Зауважимо, щоб вносити зміни до кримінального процесуального законодавства та не призводити до розбалансування його положень, до роботи над відповідними законопроектами доцільно залучати не тільки вчених, а й практиків. До того ж практиків, які опановують різні напрями кримінальної процесуальної діяльності.

Безумовно, що усіх зацікавлених осіб до обговорення «жвавих» законопроектів залучити практично не видається за можливе. Однак,

необхідно робити усе можливе, щоб якомога більше фахівців залучалась до такого процесу. Важливим фактором тут виступає з-поміж озвученого ще й сама активність та заінтересованість, а головне – віра в тих, ким робляться пропозиції та ідеї стосовно реформаторських змін. Задача реформаторів – організувати роботу над проєктами, яка б супроводжувала інформування зацікавлених осіб, як-то (презентації проєктів по різних регіонах та в мережі Інтернет; проведення конференцій, круглих столів; залучення засобів масової інформації, тощо).

Необхідність широкого залучення фахівців за галуззю кримінального процесуального законодавства з ціллю підготування якісних законопроєктів ще до того, як вони спрямуються до Верховної Ради України для кінцевого вирішення питання стосовно його схвалення, стає знаменно актуальним тоді, коли, як влучно казав В.Т. Томін: «в умовах загального розподілу праці, законодавці рідко реально уявляють собі ту діяльність, яку вони регулюють, і можуть не перейматися, що їм доведеться діяти за ухваленими ними законами. У галузі кримінальних галузей права, і матеріального, і процесуального, і кримінально-виконавчого, і виправно-трудоного, принаймні. Виходить так, що неначе регулювальника телевізорів направили регулювати вуличний рух» [54, с. 205]. Виходячи з наданого висловлювання, як нам здається, іноді буває таке враження не тільки до законодавців (народних депутатів), а й з приводу реформаторів, які виступають науковцями та практиками.

3. Системність реформування кримінального процесуального законодавства з метою подальшої побудови сучасного кримінального процесу.

Мета реформаторських змін щодо кримінального процесуального законодавства, як і до будь-якої іншої законодавчої галузі, може бути досягнута тільки у тому разі, якщо реформація відбувається системно.

Говорячи про реформування кримінального процесуального законодавства, то, зазвичай, мається на увазі прийняття нового КПК України або повернення до «старих» його відсилок. І це нормально та зрозуміло. Особливо, коли такий кодифікований закон як КПК України розташовує в собі основний масив норм кримінального процесуального права. Проте, останні містяться не тільки у КПК України, а й у вищому законі країни та інших нормативно-правових актах. У зв'язку з чим, якщо здійснювати реформування тільки КПК України шляхом прийняття нового або ж внесенням змін та доповнень до чинного – мети такого реформування не буде досягнуто.

4. Розумність поєднання національних традицій кримінального процесу та зарубіжного досвіду з приводу регламентування кримінальних процесуальних відносин.

В межах даного принципу слід зазначити, що доволі частими є випадки, коли при обговоренні законопроектів щодо внесення змін до чинного КПК України, від вітчизняних фахівців доводиться чути (як приклад), що такий прогресивний європейський проєкт не може бути адаптований у майбутньому до кримінального процесуального законодавства, оскільки його не будуть дотримуватись українські правоохоронці, бо в них мов не той менталітет (про що нами вже дещо згадувалось). А тому, як вбачають фахівці, вітчизняного правоохоронця, який безпосередньо здійснюватиме кримінальне судочинство, потрібно статтями КПК України загнати у «глухий кут» таким чином, щоб йому не вдалося порушувати закон [50, с. 114]. Звідси у нас можуть виникнути питання: 1) змінювати чинний КПК України потрібно під ментальність вітчизняного правоохоронця або ж необхідно змінювати його менталітет через прийняття нових прогресивних законодавчих актів, спрямованих на побудову сучасного кримінального процесу?; 2) чи мають місце у природі такі статті закону, які неможливо порушити?.

Відштовхуючись від наведеного, на наше переконання, створювати кардинальні законодавчі зміни з врахуванням ментальності громадян України, сформованої за останніх тридцять років під впливом системи застосування права, де «царює» корупція, не варто. Навпаки, необхідно приймати сучасні законодавчі акти, підґрунтям яких виступають міжнародні, зокрема європейські стандарти судочинства, а також на основі залучення до застосування їх норм нових людей або ж взагалі створювати необхідні умови, які подавлять корупційну складову кримінального судочинства настільки, що їй там не буде місця. Якщо ж цього не роботи, що, власне кажучи і відбувається на сьогоднішній день, ми і надалі залишимося корумпованою державою, де панує складне, місцями незрозуміле, а тому і вигідне для корупціонерів (народних депутатів) – кримінальне процесуальне законодавство. До того ж, навіщо далеко ходити? Останніми роками багато змін, внесених до чинного КПК України, підлаштовані під потреби корупціонерів, про що неодноразово зазначали експерти.

Звичайно, що при реформуванні кримінального процесуального законодавства потрібно дотримуватись правила «наступності старого», але такого, що пройшло витримку часом, зарекомендувавши себе з кращої сторони, а відтак, може без проблем «вписатись» до сучасного кримінального процесу. В той же час, так чи інакше, необхідно відмовлятися від застарілих кримінальних процесуальних норм, які виступають перешкодою для створення сучасних задач кримінального процесу.

Із окресленим вище правилом тісно пов'язується правило стосовно безперервності реформування кримінального процесуального законодавства. Дане правило є об'єктивно обумовленим змінами як суспільства, так і законодавчої бази. Проте, до врахування потрібно брати те, що положення чинного КПК України, які є сьогодні сучасними, не обов'язково в завтрашній день повинні стати

несучасними. Аж ніяк, головне, щоб те чи інше законодавче положення могло ефективно вирішувати сучасні задачі в межах кримінального провадження.

5. Відповідність діяльності з побудови сучасного кримінального процесу вищому закону країни – Конституції України.

Зазначимо, що чинний КПК України, як і будь-який інший процесуальний законодавчий акт, не має розміщувати положень, які суперечать Конституції України. Наприклад, коли відбувалась робота над КПК України у 2012 році, членами робочої групи часто в аргумент своїх позицій відмічалась користь певного варіанту вирішення питання з приводу того, яким чином виписувати норми, щоб ті узгоджувались з вищим законом країни.

Отже, принцип відповідності чинного кримінального процесуального законодавства Конституції України повинен братися до увагу реформаторами, які розробляють подальші законопроекти з приводу внесення змін [50, с. 118].

6. Поміркованість залучення до реформації кримінального процесуального законодавства представників органів, якими вона буде застосовуватись.

Зауважимо, аби забезпечувати ефективність майбутнього кримінального процесуального законодавства, до розробки відповідних проектів доцільним є залучення не тільки представників органів держави, ведучих процес, але й інших суб'єктів. Головна проблема виявляється у тому, що залучити усе суспільство до реформації кримінального процесуального законодавства просто неможливо. Між тим, різними суб'єктами, відповідальними за підготовку законопроектів стосовно кримінального провадження може бути різний погляд критеріїв «сучасності» нормативних приписів.

Враховуючи вищенаведене, слід зазначити, як свідчить практика діяльності різних робочих груп, корисним залучати до них

представників громадських організацій, колишніх робітників правоохоронних та судових органів, тощо. Окрім цього, до складу таких груп, доволі часто залучаються одні й ті ж науковці. А от з приводу практиків, то ними зазвичай є високопосадовці різноманітних органів держави. У цьому контексті заслуговує на увагу думка В.І. Шакуна, який доводив наступне: «узагалі в Україні склалася негативна практика, коли пропозиції щодо реформування тієї чи іншої галузі готують відповідні міністерства або відомства. За цих умов жодний орган влади з відомих причин неспроможний ефективно визначити шляхи власного реформування та запроваджувати у свою діяльність міжнародні стандарти, незважаючи на те, що ситуація вимагає виходу за звичні рамки та ігнорування канонів традиційного аналізу» [55, с. 72].

При наведеному вченим відомчому підході, як нам вважається, найменше переймаються вирішенню питань щодо забезпечення прав та свобод учасників кримінального процесу за чинним законодавством, оскільки кожним відомством відбуваються спроби від осучасненого законодавства одержати для себе власні преференції, як-то (додатковий спектр повноважень; перекладення відповідальності за вирішення тих чи інших питань на інші відомства, тощо).

7. Узгодженість позицій стосовно векторів побудови сучасного кримінального процесу.

Тут слід вказати, що єдиного правильного вектору побудови сучасного кримінального процесу немає. Навіть після 2012 року, коли кардинально реформовано кримінальне процесуальне законодавство, продовжуються теоретичні «баталії» з приводу векторів побудови сучасного кримінального процесу. Науковцям, в принципі не складно здійснити підготовку нового проєкту КПК або якоїсь її складової в межах відповідної концепції. З приводу останньої і виникає проблемний момент, оскільки теоретичних концепцій щодо реформації кримінального процесуального законодавства є безліч. Проте, такої

концепції, яка б узгоджувалась між практичними органами та теоретиками, на сьогоднішній день в Україні не існує [50, с. 121].

У зв'язку з наведеним може виникнути питання, хто в нашій державі повинен відповідати за реформацію кримінального законодавства у векторі приведення його до вимог сучасності, які висуваються до кримінального процесу в державах з розвиненою демократією, а також з приводу усіх пропонованих до ухвалення законопроектів щодо внесення змін до КПК України. На нашу думку, очевидним є те, що в нашій країні повинен функціонувати єдиний центр реформування кримінального процесуального законодавства. Йдеться на про центр як інституцію, а як місце, де зосереджується енергетика науковців та практиків щодо встановлення напрямів реформації кримінального процесуального законодавства з ціллю – привести його у відповідність до сучасних стандартів кримінального судочинства. До основоположних задач такого центру не завадило б віднести такі: вивчати тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства у державах-членів ЄС; з'ясувати доцільність імплементації рішень ЄСПЛ до вітчизняного кримінального процесуального законодавства; визначати механізми імплементації до КПК України нових конституційних норм та рішень Конституційного Суду України для здійснення подальшої реалізації норм кримінального процесуального права; надавати висновки щодо законопроектів з приводу внесення змін до КПК України.

Підсумовуючи даний підрозділ, зазначимо, що побудова сучасного кримінального процесу не може обійтись без ключових положень (правил), що йменуються принципами.

У зв'язку з чим, нами було виокремлено та охарактеризовано положення основних принципів побудови сучасного кримінального процесу, серед яких: 1) наукова доцільність реформування сучасного кримінального процесу; 2) широкий спектр залучення фахівців за

галуззю кримінального процесу щодо підготовки законопроектів з приводу внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства з подальшим спрямуванням побудови сучасного процесу; 3) системність реформування кримінального процесуального законодавства з метою подальшої побудови сучасного кримінального процесу; 4) розумність поєднання національних традицій кримінального процесу та зарубіжного досвіду з приводу регламентування кримінальних процесуальних відносин; 5) відповідність діяльності з побудови сучасного кримінального процесу вищому закону країни – Конституції України; 6) поміркованість залучення до реформації кримінального процесуального законодавства представників органів, якими вона буде застосовуватись; 7) узгодженість позицій стосовно векторів побудови сучасного кримінального процесу.

2.3. Засада змагальності як концептуальний базис побудови сучасного кримінального процесу

Змагальність як засада, що є концептуальним базисом побудови сучасного кримінального процесу, вітчизняною доктриною характеризує достатньо тривалий період її формування, тим самим, неоднозначно вплинувши на осмислення підходів її сутності.

Змагальність досліджується вченими і як «принцип (засада) кримінального судочинства, і як порядок побудови процесу, і як сукупність принципів судочинства, і як інструмент або спосіб дослідження обставин справи та правовий метод забезпечення законності процесуальної діяльності, і навіть як процесуальний режим» [56, с. 57]. Наведене засвідчує величезне різноманіття явища змагальності та викликає потребу проаналізувати її ґрунтовніше.

Слід вказати на відомого процесуаліста І.Я. Фойницького, який виокремлював основні ознаки змагального процесу, зокрема: 1) задача

суду – вирішити кримінальний позов; 2) обвинувач у кримінальному процесі діє як самостійна сторона; 3) підсудна особа є не тільки предметом дослідження, а так само і стороною справи, якій доступне право на захист; 4) зведення діяльності суду до оцінювання пред'явлених сторонами вимог, виходячи із зібраних доказів; 5) перегляд судових рішень можливий тільки на підставі та в рамках наданих скарг сторін; 6) наявність рівноправності сторін; 7) активна участь суду при встановленні об'єктивної істини [18, с. 303-305]. На наш погляд, запропоноване процесуалістом осмислення змагальності крізь призму ознак є розширеним, бо якщо оцінювати його в контексті сучасної системи засад кримінального процесу, можливо констатувати, що, з-поміж складових змагальності, вона поєднує й інші засади, як-то (забезпечення права щодо оскарження рішень процесуального характеру; забезпечення права на захист).

Зазначимо, що в радянську добу наукою кримінального процесу змагальність не завжди визначалась як принцип кримінального судочинства. Інший погляд мав М.С. Строгович, який з-поміж інших принципів кримінального процесу тієї доби, виокремлював і змагальність, яка пов'язується з такими принципами як (гласність; усність; безпосередність процесу) та спрямовується на забезпечення досягнення істини [34, с. 168]. Сам же М.С. Строгович визначав такі елементи змагальності: «1) відокремлення обвинувачення від суду; 2) процесуальне положення обвинувача та обвинуваченого як сторін; 3) процесуальна рівноправність сторін; 4) активне, самостійне положення суду по відношенню до сторін» [34, с. 171].

Отже, узагальнюючи вищенаведені висловлювання, можемо зазначити, що до характерних ознак змагальності судового процесу слід відносити наступні: а) наявність сторін, яким притаманні протилежні матеріально-правові інтереси; б) націленість сторін рівними процесуальними правами; в) існування незалежного від сторін

юрисдикційного органу, задача якого – вирішувати правовий спір по суті. Збалансоване поєднання окреслених ознак доводить, що сторони та суд займаються виконанням зовсім різних функцій, тому у випадку їх перерозподілу (суміщення), зміні буде піддаватись і тип судового процесу.

Також у контексті наведеного, зазначимо, що чітке відокремлення організаційної та функціональної сторони змагальності не є можливим, оскільки для забезпечення певного способу дослідження обставин справи, насамперед потрібно забезпечити функціонування суб'єктів їх дослідження, що наділяються відповідним процесуальним статусом. Якщо розглядати змагальність як спосіб побудови кримінального процесу, то вона в результаті подібного системоутворюючого впливу в автоматичному порядку передбачає його засаду. З іншої сторони, враховуючи момент того, що сутність процесуальності діяльності – встановити за рахунок процесу доказування відповідне коло юридично значущих обставин, стає ясным, що в межах змагального процесу замалонаявності тільки певної його структурної організації із прив'язаним набором принципів. Окрім цього, важливим є те, щоб процес без невинувачених зволікань досяг своєї цілі та виконав поставлені задачі, забезпеченням якого виступають процесуальна форма та гарантії.

Продовжуючи, зазначимо, що чинним кримінальним процесуальним законодавством розкриваються відповідні елементи принципу (засади) змагальності сторін, які викладені у ст. 22 КПК України. Виходячи з положень даної статті, прослідковуємо наступне: 1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) передбачення встановлених засобів діяльності стороною обвинувачення та стороною захисту; 3) існування чіткого відокремлення функцій сторони обвинувачення, захисту та судового розгляду; 4) передбачення суду, який є об'єктивним та неупередженим [16].

Відштовхуючись від наведеного, для того, щоб проаналізувати змагальність сторін як засаду кримінального судочинства, потрібно змістовніше охарактеризувати реалізацію кожного елемента:

– наявність сторони обвинувачення та сторони захисту. Оперуючи посилами законодавця, можна побачити, що кожній стороні притаманна власна правова позиція, права, свободи та законні інтереси, тому що дана обставина і обумовлює первинність та вказує на можливість висвітлення двох сторін. Законодавцем припускається наявність особливої позиції, властивої кожній стороні. У сторони обвинувачення це зібрання доказів вини, встановлення винних, доказування їх вини, щоб кожного в результаті очікувало справедливе покарання. У сторони захисту це забезпечення виправдання обвинуваченого (підсудного), або ж хоча б постаритись зробити усе, щоб максимально пом'якшити юридичні наслідки, які можуть настати для такої особи в межах розглядуваного кримінального провадження [17, с. 305];

– передбачення встановлених засобів діяльності стороною обвинувачення та стороною захисту. В даному аспекті найбільш проблемним питанням є очевидність непропорційності з приводу можливостей сторони обвинувачення і захисту щодо здійснення пошуків та надання доказів, бо, як доречно відмітив С.І. Яковенко: «надання захисту передбачених КПК можливостей не може компенсувати можливості проведення слідчих (розшукових) дій» [57, с. 23]. Не дивлячись на те, що сторона захисту є уповноваженою стосовно вчинення необхідних дій, які можуть забезпечити подання до суду доказів, що є належними та допустимими, однак КПК України не надає конкретизації таких дій та не передбачає порядку їх проведення, а тому, виходячи з положень ст. 86 КПК України – докази, отримані таким шляхом, можуть визнаватись як недопустимі, навіть за умови, якщо вони впливають на виправдання або пом'якшення положення обвинуваченого [17, с. 387]. В свою чергу, згідно з ч. 3 ст. 83 КПК

України: «сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» [16].

Тож, на наше переконання, засоби діяльності сторони захисту в межах кримінального провадження доцільно розкривати в контексті цілі її процесуальної діяльності, яка чітко передбачена ч. 1 ст. 47 КПК України, якою вона тлумачиться як «забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого» [16]. Таким чином, засобами діяльності сторони захисту є процесуальні інструменти (права і обов'язки), використання яких формує підґрунтя, щоб спростувати підозру чи обвинувачення або ж пом'якшити чи виключити кримінальну відповідальність підозрюваного (обвинуваченого). Відповідно, досягнення такої цілі можливе тільки шляхом безпосередньої участі сторони захисту під час доказування, яке полягає у «збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» [16] (ч. 2 ст. 91 КПК України).

В контексті наведеного, погоджуємось з думкою В.В. Сердюка, який спирався на ст. 22 КПК України та наголошував наступне: «можливості сторін досудового провадження різні, оскільки в ролі обвинувачення завжди виступає держава, тоді як у ролі захисника

виступає адвокат, тому змагальність повністю проявляється лише в судовому процесі» [58, с. 99];

– існування чіткого відокремлення функцій сторони обвинувачення, захисту та судового розгляду. Змагальна процедура кримінального процесу вбачає наявність самостійних сторін провадження, чим і можна пояснити необхідність у залученні ще одного незаінтересованого суб'єкта, який покликаний вирішувати кримінально-правовий спір по суті. Юридичною літературою відмічається, що прокурор завжди здійснює нагляд та охороняє законність, а його обвинувальна функціональна спрямованість є способом для виконання наглядової функції [30, с. 71]. З погляду М.С. Строговича: «функції сторін обвинувачення та захисту – відділені від функцій суду, який в судовому розгляді не є стороною, а наділений керівною та вирішальною роллю» [34, с. 179].

Зробимо акцент на тому, що судом здійснюється не просто функція вирішення справи по суті, а функція судового розгляду, що є значно ширше, оскільки передбачає ще наявність покладеного на суд обов'язку з приводу створення необхідних умов, аби сторони мали можливість реалізувати свої процесуальні права та виконати процесуальні обов'язки. Відповідний перелік функцій надається чинним кримінальним процесуальним законодавством, за яким головуючий суддя здійснює спрямування судового розгляду, щоб забезпечити з'ясування усіх обставин в межах кримінального провадження [17, с. 400]. Наведене можна констатувати тим, що мова йде про обставини, за допомогою яких як доказується вина, так і виправдовується обвинувачений (підозрюваний). Разом з тим, юридичною літературою зауважувалось, що «суддя втручається у провадження тільки коли одна сторона не погоджується із поведінкою іншої. Кожна сторона сама вирішує, чи розпочати кримінальне

переслідування та захист, які обставини слід з'ясувати, які аргументи та докази використовувати» [30, с. 77];

– передбачення суду, який є об'єктивним та неупередженим. Вимога з приводу об'єктивності та неупередженості суду передбачає покладення на нього обов'язку для забезпечення того, щоб кожна невинувата особа не була засуджена, бо засудження чи виправдання – це виключно прерогатива суду. У цьому сенсі В.Т. Нор підкреслював, що «активність суду у встановленні дійсних обставин справи є необхідним елементом самої змагальності сторін, оскільки дає змогу перевірити подані сторонами докази шляхом одержання нових доказів в результаті проведення судово-слідчих дій та ухвалити законне, обґрунтоване і справедливе рішення» [59, с. 265]. Серед іншого, вченим слушно додається наступне: «завдання суду не полягає у простому розв'язанні спору між стороною обвинувачення і стороною захисту, а суд повинен правильно (законно), обґрунтовано (на підставі перевірених доказів) і справедливо вирішити справу, що неможливо досягти без встановлення істини у справі» [59, с. 265].

Слід зазначити, що вимога об'єктивності та неупередженості суду в межах змагального процесу тісно пов'язується з принципом безсторонності та незалежності судів, чим встановлюється наступне: судді при здійсненні правосуддя підпорядковуються виключно закону; створюються гарантії безсторонності, в тому числі формується законодавча заборона державним органам та іншим суб'єктам стосовно права втручатися у здійснення правосуддя судами; за кримінальним законодавством формуються відповідні інститути відповідальності за втручання у здійснення правосуддя [60, с. 85].

Особливістю процесуального статусу суду, яким поєднуються елементи публічності, є те, що ним забезпечується його свобода під час оцінювання доказів, а також незалежність від сторін по справі. Суддя на власний розсуд проводить оцінку доказів та вирішує справу, виходячи з

її сутності, а не формальних критеріїв зовнішнього спрямування. Водночас діяльність суду характеризується публічністю, що зумовлює його активність у процесі доказування. Якщо в приватно-змагальному процесі суд відіграє пасивну роль та формально здійснює керування судового розгляду, то в межах розшукового процесу суд є настільки ініціативним, що підміняє собою обох сторін (обвинувачення та захисту). За таким процесом виключно активність суду виступає як джерело подальшого руху справи. Що ж до публічно-змагального типу процесу, активність суду в ньому обмежується рамками пред'явленого звинувачення. Суд вправі проводити зібрання доказів по своїй ініціативі, а ключова його процесуальна функція полягає у фіксації доказів [60, с. 92].

Отже, підводячи проміжний підсумок, зазначимо, що елементний зміст засади змагальності за положеннями КПК України відповідає прийнятним теоретичним дослідженням науковців. Однак, одним із ключових критеріїв, за рахунок якого визначається ступень змагальності відповідної процедури є фактичний обсяг повноважень, що надається кожній стороні кримінального провадження. Сторона обвинувачення по критерію передбачених за нею КПК України прав суттєво «обходить» сторону захисту, тим самим, має можливість застосувати набагато більший спектр процесуальних механізмів, в результаті яких збираються докази; вирішується питання про притягнення до кримінальної відповідальності; спрямовується хід кримінального провадження та визначається його об'єм і часові межі.

На підставі вищевикладеного, слід зазначити про те, що засада змагальності як концептуальний базис побудови сучасного кримінального процесу відіграє суттєву роль.

Для здійснення аналізу змагальності сторін як засади кримінального судочинства, було змістовно охарактеризовано реалізацію її елементного складу, передбаченого чинним КПК України,

а саме: 1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) передбачення встановлених засобів діяльності стороною обвинувачення та стороною захисту; 3) існування чіткого відокремлення функцій сторони обвинувачення, захисту та судового розгляду; 4) передбачення суду, який є об'єктивним та неупередженим.

2.4. Стан сучасного праворозуміння та кримінальна процесуальна політика як основоположні детермінанти, що впливають на формування концепту сучасного кримінального процесу

Завершальний підрозділ дослідження представлений найбільш суттєвими детермінантами, без прив'язки яких неможливо побудувати сучасний кримінальний процес – сучасне праворозуміння та кримінальна процесуальна політика. Наведене обумовлює необхідність хоча б в загальному сенсі розкрити сутність та виокремити основоположні напрями їх впливу на змістовне наповнення концепту сучасного кримінального процесу.

Розпочинаючи зі стану сучасного праворозуміння, перш за все слід вказати, що в умовах кардинальних трансформацій правових поглядів та соціально-політичної обстановки в нашій країні, вбачається за доцільне формулювання такої системи вимог, при якій буде коректно відображатись сучасна правова реальність, в рамках котрої і створюється образ правомірного рішення, в очікуванні якого користувачі судових послуг. Відправною орієнтувальною точкою цього аспекту є усвідомлення об'єктивно існуючої серед суспільства правової ідеології або «ієрархії правових цінностей, побудови чи уявлення у вигляді цілей та засобів різних понять права, що дозволяють розставити пріоритети та сформулювати принципи права та правового регулювання, стратегії та напрями розвитку правової системи та правової політики на

основі певної правової доктрини, праворозуміння» [61, с. 24]. Іншими словами, формування правової ідеології серед суспільства відбувається під безпосереднім панівним впливом на даному етапі його розвитку праворозуміння. Праворозуміння не тільки фундаментальний критерій реалізації відповідних інститутів, але й основний чинник правової свідомості певного правозастосовника. У зв'язку з цим, правозастосовна діяльність в межах існування правової держави не може бути в розходженні з ключовими тенденціями праворозуміння.

В контексті сучасного праворозуміння слід зробити акцент ще на один момент, який суттєво впливає як на правозастосовну, так і на правотворчу діяльність. Так, принциповим значенням при визнанні діалектичної єдності природно-правових та позитивістських цінностей в межах кримінального судочинства володіє вияв при розкритті співвідношення закону та права та й взагалі осмислення правового закону. Перша та основна риса такого закону проявляється у тому, що його змістовне наповнення обумовлене природним правом. Тож закон, якщо оцінювати його як юридичну форму, трактується як щось вторинне. Іншими словами, правові риси закону, його значення та місце в соціальному житті встановлює те, наскільки він є доцільним до самого життя, його соціальності та іншим чинникам і процесам. За правовим законом органічно поєднується природне та позитивне право (тобто зміст, що випливає з природи людини та зміст, який визначає держава) [61, с. 25]. У зв'язку з цим, коли позитивне право дещо не відповідає вимогам, які встановлені природно-правовими цінностями, ціль кримінального процесу як інституту, що забезпечує права та основоположні свободи осіб при формальному застосуванні вітчизняного закону (без оцінювання його змісту) може і не досягтись, що в свою чергу, обумовлює соціальну напруженість та нестабільність серед суспільства. Відтак, це схиляє правозастосовників об'єктивно та критично відноситись до норм позитивного права, як мінімум в

контексті додержання стандарту законності кримінальних процесуальних рішень (КПР) [62, с. 240].

Далі слід вказати, що в аспекті сучасного розуміння одна із невід'ємних частин концепції верховенства права передбачає принцип правової визначеності, до якого потрібне застосування не тільки чіткості, зрозумілості та однозначності при формулюванні правових норм, а й визначеності при правозастосуванні. КПР для того, щоб визнати його доброякісним повинно бути чітко визначеним та зрозумілим, оскільки при таких обставинах рішення можуть регулювати правовідносини. З-поміж іншого, такий принцип має прояв у забезпеченні єдиної судової практики стосовно осмислення та трактування тих чи інших норм права судами, враховуючи конкретну ситуацію. І навпаки, враховуючи практику ЄСПЛ, суперечність судових рішень знищує довіру суспільства до суддів, яка являється невід'ємним елементом правової держави і уособленням права на справедливий суд [63, с. 92]. Саме тому, аби запобігати невизначеність, обумовлену суперечностями судових рішень тих чи інших суддів по одному і тому ж самому питанню, під час прийняття КПР правозастосовнику не завадило б враховувати позицію вищого судового органу щодо тлумачення та застосування певної норми права, яку він виклав в рішенні конкретної справи. Відтак, беручи до уваги контекст сучасного праворозуміння, яким не зводиться право до закону, до КПР як кінцевого результату правозастосовної діяльності в правовій держави фактично висуваються вимоги стосовно його відповідності судовій практиці.

Відштовхуючись від наведеного, не можна лишити уваги той факт, що сучасна правова наука у зв'язку з незворотними змінами праворозуміння, починає переосмислювати традиційні уявлення стосовно суті низки правових понять, одне із яких представлене як правова норма. Не поглиблюючись в наукові дискусії з приводу його розкриття, вкажемо лише на аспекти, які, як нам здається, несуть

користь для сучасного переосмислення певних моментів, які прямо відносяться до розуміння сутності кримінальної процесуальної норми, яка є стрижневим елементом правового регулювання кримінального процесу.

Якщо виходити з методологічних основ, що віддзеркалюють сучасні тенденції праворозуміння, цілком виправдано та доцільно відходити від ознаки «санкціонованість» держави й під час визначення кримінальної процесуальної норми, замість чого робити відсилку на те, що подібні норми розташовані за джерелами кримінального процесуального права, визнаних державою.

З метою продовження слід вказати і про те, що доволі часто сучасна теорія права визначає норми, створення яких пов'язується з врахуванням поняття «правило поведінки». Разом з тим, не підлягає дискусії те, що як правові норми, так і норми кримінального процесуального права відмічаються різноплановістю та не можуть зводитись тільки до правил поведінки в загальному розумінні. У цьому сенсі доречним буде вказати на позицію М.Л. Давидової про те, що «процесуальна норма має розглядатися на рівні нормативно-правового припису, який фактично є терміном, що об'єднує норми різного плану (як норми-правила поведінки, так і інші їх різновиди), і є при цьому мінімально логічно неподільною частиною права, правовим висловлюванням, вираженим текстуально» [64, с. 78].

Тож, не будучи претендентом на розроблення оновленого поняття кримінальної процесуальної норми, на наш погляд, під нею слід розуміти комплекс нормативних настанов, розташованих за нормативно-правовими актами та іншими джерелами кримінального процесуального права, які визнані державою та визначають цільове призначення і принципи кримінальної процесуальної діяльності; здійснюють регламентацію процедури, форми та послідовності з приводу діяльності органів держави та осіб, які займаються веденням процесу; визначають

їх права та обов'язки і встановлюють санкції у разі неналежної поведінки.

Вважаємо, що наведене визначення кримінальної процесуальної норми не тільки може відповідати сучасним тенденціям праворозуміння та об'єктивно розширювати джерельну основу кримінального процесуального права, а й бути невід'ємною складовою методологічної основи, аби належним чином забезпечувати законність та обґрунтованість КПР.

Таким чином, у контексті сучасного праворозуміння пропонуємо виокремити основоположні аспекти модифікації правозастосовної діяльності за сферою кримінального провадження, які прямо впливають на формування концепту сучасного кримінального процесу, зокрема:

- провідна регулятивна роль загальноправових принципів за сферою кримінального провадження, які можуть виступати як самостійний засіб при обґрунтуванні кримінальних процесуальних рішень;

- неформальне осмислення законності у правовій державі, що зумовлює потребу змістовно оцінити правову норму, яка підпадає під застосування при ухваленні кримінального процесуального рішення з врахуванням її правового характеру;

- потреба забезпечувати таку соціально-правову цінність, як єдність судової практики, але за умови, якщо правозастосовник буде враховувати позицію вищого судового органу щодо тлумачення та застосування певної норми права, яку він виклав в рішенні конкретної справи;

- переосмислення кримінальної процесуальної норми як невід'ємної складової методологічної основи, аби належним чином забезпечувати законність та обґрунтованість кримінальних процесуальних рішень.

Переходячи безпосередньо до іншого детермінанту – кримінальної процесуальної політики, зазначимо, що ця складова виступає як своєрідний адепт соціальних потреб та очікувань суспільства від процедури, за якою вирішується кримінально-правовий конфлікт.

Кримінальна процесуальна політика, яка по своїй суті характеризує державну стратегію та тактику розвитку кримінального процесуального права, як і будь-яка інша правова політика, переважно відмічається в межах законотворчого процесу та спрямовується на закони та інші правові акти, яким притаманний концептуальний характер. Причому, як правильно вказував В.С. Зеленецький: «будь-яка політика, у тому числі кримінально-процесуальна не зводиться до декларативного проголошення соціальної доцільності боротьби зі злочинністю. Остання проходить певний процес свого послідовного формування, а потім і реалізації» [65, с. 246]. Відтак, основні ознаки при реалізації кримінальної процесуальної політики за законодавчим вектором, зазвичай, є співзвучними із нормативно встановленими засадами кримінального процесу. У цьому контексті, доцільно вказати, що в чинному КПК України, в якості засад кримінального провадження, окремою главою закріплюється низка прогресивно-фундаментальних положень, які відповідають міжнародним стандартам щодо забезпечення прав людини.

У зв'язку з цим, сучасний етап розвитку кримінального процесуального законодавства, виражений чинним КПК України – цілком відтворює домінуючі ідейні погляди стосовно суті кримінального процесу як засобу, за яким вирішується кримінально-правовий конфлікт та унаочнюються такі основоположні напрями кримінальної процесуальної політики як пошук компромісного оптимального балансу при вирішенні публічних задач кримінального процесу та забезпечення захисту прав та свобод певних осіб в межах кримінального

провадження; гуманізація кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, тощо [50, с. 151].

Продовжуючи, зазначимо, що реалізація кримінальної процесуальної політики може відтворювати не тільки законодавчу, а й правозастосовну площину.

На сьогоднішній день, коли змінам піддалися конституційно закріплені соціальні цінності, обґрунтовано змінилось і бачення з приводу призначення судової та прокурорсько-слідчої діяльності, провідна функція якої – забезпечувати права та свободи осіб в межах кримінального провадження. Відповідно, основоположним напрямом кримінальної процесуальної політики є гуманізація, яка на рівні правозастосування зумовлює потребу досягати оптимальний баланс особистих та публічних інтересів під час вирішення різноманітних задач кримінального провадження з метою максимально можливого забезпечення прав учасників процесу. Тобто, вектор гуманізації кримінальної процесуальної політики вбачає відмову від використання заходів жорсткого характеру усякий раз, коли має місце бути змога вирішення задач кримінального провадження з мінімальним обмеженням прав особи. За таким напрямом обумовлюється необхідність підвищувати значення додержання в правозастосовній діяльності таких загальноприйнятих стандартів як справедливість та розумність [65, с. 249].

Далі слід вказати, що концепція процесуальної форми як невід’ємна сутнісна риса кримінального процесу, залежить від значимості, яку надають процедурним механізмам в рамках загальної ідеології побудови кримінального процесу тієї чи іншої держави. Процедурні механізми правової держави можуть набувати особливої значимості, якщо ними гарантуються права людини при виниклому конфлікті з державою. З огляду на наведене можна засвідчити, що в умовах існування сучасного кримінального процесуального

законодавства України, за яким до кожного учасника кримінального провадження застосовується належна правова процедура з приводу послідовності вчинення комплексу дій, впливає його основоположна умова, що характеризує ефективність процесуальної діяльності [65, с. 250].

Звичайно, що викладене вище має відношення тільки до окремих аспектів кримінальної процесуальної політики, без претендування на повноцінне охоплення її сутнісних рис в умовах сучасного етапу правового розвитку суспільства.

Тож, узагальнюючи, можна констатувати, що основними напрямками кримінальної процесуальної політики, які суттєво впливають на формування концепту сучасного кримінального процесу є:

- гуманізація, за якою на рівні правозастосування обумовлюється потреба досягати оптимальний баланс особистих та публічних інтересів при вирішенні різноманітних задач кримінального провадження з метою максимально можливого забезпечення прав учасників процесу;

- наявність високоякісних процедурних механізмів, за допомогою яких здійснюється детальна нормативна алгоритмізація процедури прийняття кримінальних процесуальних рішень.

Підсумовуючи наведене вище, робимо кінцевий висновок про те, що найбільш суттєвими детермінантами, без прив'язки яких неможливо побудувати сучасний кримінальний процес є сучасне праворозуміння та кримінальна процесуальна політика. На цій підставі нами було розкрито сутність та виокремлено основоположні напрями їх впливу на змістовне наповнення концепту сучасного кримінального процесу.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було з'ясовано наукове завдання, яке дозволило виявити концептуальні основи становлення та розвитку кримінально-процесуальної науки, а також сформулювати обґрунтовані пропозиції її удосконалення в період відновлення української державності.

Отримані під час проведення дослідження результати, виходячи з реалізації постановленої мети і завдань кваліфікаційної роботи – дають підстави представити низку наступних висновків:

1. Встановлено, що підґрунтям для науки, завдяки якій формулюються принципи кримінального судочинства, розробляються приватні теорії, що роз'яснюють суть різноманітних кримінально-процесуальних інститутів, а також вносяться теоретично обґрунтовані пропозиції з приводу удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування є питання генезису щодо становлення кримінального процесу як такого.

З'ясовано, що кримінальному процесуальному законодавству України притаманна багатовікова історія, власний розвиток та походження. Кримінальний процесуальний кодекс – це законодавчий акт, який об'єднує та систематизує норми, за допомогою яких здійснюється регулювання правовідносин, що виникають у процесі розгляду кримінального правопорушення. Тож, без усіляких сумнівів зрозуміло, що Кримінальний процесуальний кодекс – це єдиний у своєму роді законодавчий акт, який дає можливість визначити процедуру кримінального судочинства в державі.

2. Кримінально-процесуальному доказуванню як невід'ємної складової вітчизняної науки кримінального процесу притаманні відповідні підходи щодо його змістовно-функціонального осмислення

(мається на увазі стосовно того, що саме закладали вчені у змістовне наповнення доказової діяльності).

Виокремлено та охарактеризовано наступні підходи системи доказування, а саме:

1) перший підхід характеризується доказуванням в контексті пізнавальної діяльності, що містить низку як схожих, так і відмінних ознак (пізнавальний підхід);

2) другий підхід представлений як самостійний (діяльнісний) в межах котрого робиться акцент на теоретичні напрацювання вченого-засновника даного підходу;

3) третій підхід існує в межах вітчизняної кримінально-процесуальної доктрини та розташовується за авторською концепцією (комплексний підхід);

4) четвертий підхід відмічається комплексно-системним характером.

3. Системність науки кримінального процесу України є достатньо значимою, оскільки нею здійснюється аналіз наукових фактів; роз'яснюється предмет та процес кримінальної процесуальної діяльності; виявляється сутність кримінальних процесуальних явищ – усе це наука кримінального процесу робить системно, враховуючи взаємопов'язуючі між собою елементи.

Прослідковано, що системність науки кримінального процесу відображається у: 1) існуванні стійких наукових потреб з приводу пізнання закономірностей даної відокремленої сфери суспільних відносин та маючої тісний взаємозв'язок з іншими науками; 2) доведенні того, що наука кримінального процесу – окрема наукова одиниця, яка обумовлюється окремим предметом дослідження та комплексом методів (методологія кримінального процесу); 3) встановленні того, що наука кримінального процесу спрямовується на вирішення проблемних аспектів стосовно функціональності кримінального процесу, беручи за

основу дослідження людських цінностей; 4) залученні фахівців кримінального процесуального права, за допомогою яких реалізується наука кримінального процесу; 5) виокремленні елементів наукового пізнання за наукою кримінального процесу, які мають тісний взаємозв'язок з різними правовими відносинами; 6) виокремленні кримінальних процесуальних напрацювань за системою науки кримінального процесу, маючою узгоджену структуру та налагоджені взаємозв'язки між складовими частинами; 7) удосконаленні теорії кримінального процесу при з'ясуванні внутрішньої структури системності науки кримінального процесу.

4. Побудова сучасного кримінального процесу з врахуванням міжнародних стандартів є складною задачею, на перепоні якої перебуває низка негативних чинників, а саме: відсталість від сучасної цивілізації; превалювання традицій радянського типу; корупція; погана процесуальна ментальність; обмеженість вітчизняних напрацювань в цьому напрямі.

В цілому відмічено, що найбільш прийнятна модель українського кримінального процесуального кодексу є та, за якою буде краще регламентуватись порядок кримінального провадження і права осіб, віднесених до нього. Окрім цього, вітчизняна наука кримінального процесу сьогодні залишає за собою право тільки відбирати ті кращі нариси, які були в Україні та за кордоном, щоб в подальшому створювати власні національні традиції кримінального процесу. Тільки при такому підході в нашій державі можливо побудувати сучасний кримінальний процес.

5. Побудова сучасного кримінального процесу не може обійтись без ключових положень (правил), що йменуються принципами.

У зв'язку з чим, нами було виокремлено та охарактеризовано положення основних принципів побудови сучасного кримінального процесу, серед яких: 1) наукова доцільність реформування сучасного

кримінального процесу; 2) широкий спектр залучення фахівців за галуззю кримінального процесу щодо підготовки законопроектів з приводу внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства з подальшим спрямуванням побудови сучасного процесу; 3) системність реформування кримінального процесуального законодавства з метою подальшої побудови сучасного кримінального процесу; 4) розумність поєднання національних традицій кримінального процесу та зарубіжного досвіду з приводу регламентування кримінальних процесуальних відносин; 5) відповідність діяльності з побудови сучасного кримінального процесу вищому закону країни – Конституції України; 6) поміркованість залучення до реформації кримінального процесуального законодавства представників органів, якими вона буде застосовуватись; 7) узгодженість позицій стосовно векторів побудови сучасного кримінального процесу.

Без дотримання окреслених принципів, якщо будувати сучасний кримінальний процес, це загрожує не досягненням поставлених цілей. Тоді, ймовірніше за усе, на виході можна отримати закон, який на погляд авторів приближує кримінальний процес до стандартів сучасного процесу, але який буде несподіваним для суспільства. Говорячи про наслідки адаптації подібного закону, їх виокремити складно, але однозначно можна констатувати, що новий закон вряд чи буде виступати як механізм впровадження ідеї справедливості в межах сучасного кримінального процесу.

6. Засада змагальності як концептуальний базис побудови сучасного кримінального процесу відіграє суттєву роль.

Для здійснення аналізу змагальності сторін як засади кримінального судочинства, було змістовно охарактеризовано реалізацію її елементного складу, передбаченого чинним КПК України, а саме: 1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) передбачення встановлених засобів діяльності стороною

обвинувачення та стороною захисту; 3) існування чіткого відокремлення функцій сторони обвинувачення, захисту та судового розгляду; 4) передбачення суду, який є об'єктивним та неупередженим.

Загалом елементний зміст засади змагальності за положеннями КПК України відповідає прийнятним теоретичним дослідженням науковців. Однак, одним із ключових критеріїв, за рахунок якого визначається ступень змагальності відповідної процедури є фактичний обсяг повноважень, що надається кожній стороні кримінального провадження. Сторона обвинувачення по критерію передбачених за нею КПК України прав суттєво «обходить» сторону захисту, тим самим, має можливість застосувати набагато більший спектр процесуальних механізмів, в результаті яких збираються докази; вирішується питання про притягнення до кримінальної відповідальності; спрямовується хід кримінального провадження та визначається його об'єм і часові межі.

7. З'ясовано, що найбільш суттєвими детермінантами, без прив'язки яких неможливо побудувати сучасний кримінальний процес є сучасне праворозуміння та кримінальна процесуальна політика. На цій підставі нами було розкрито сутність та виокремлено основоположні напрями їх впливу на змістовне наповнення концепту сучасного кримінального процесу.

У контексті сучасного праворозуміння виокремлено основоположні аспекти модифікації правозастосовної діяльності за сферою кримінального провадження, які прямо впливають на формування концепту сучасного кримінального процесу, зокрема:

– провідна регулятивна роль загальноправових принципів за сферою кримінального провадження, які можуть виступати як самостійний засіб при обґрунтуванні кримінальних процесуальних рішень;

– неформальне осмислення законності у правовій державі, що зумовлює потребу змістовно оцінити правову норму, яка підпадає під

застосування при ухваленні кримінального процесуального рішення з врахуванням її правового характеру;

– потреба забезпечувати таку соціально-правову цінність, як єдність судової практики, але за умови, якщо правозастосовник буде враховувати позицію вищого судового органу щодо тлумачення та застосування певної норми права, яку він виклав в рішенні конкретної справи;

– переосмислення кримінальної процесуальної норми як невід'ємної складової методологічної основи, аби належним чином забезпечувати законність та обґрунтованість кримінальних процесуальних рішень.

В свою чергу, основними напрямками кримінальної процесуальної політики, які суттєво впливають на формування концепту сучасного кримінального процесу є:

– гуманізація, за якою на рівні правозастосування обумовлюється потреба досягати оптимальний баланс особистих та публічних інтересів при вирішенні різноманітних задач кримінального провадження з метою максимально можливого забезпечення прав учасників процесу;

– наявність високоякісних процедурних механізмів, за допомогою яких здійснюється детальна нормативна алгоритмізація процедури прийняття кримінальних процесуальних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая / Н.С. Таганцев. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича. Кн. 1. 1874. 292 с.
2. Кримінальний процес: підручник. / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. К.: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
3. Будзилович І. Особливості розвитку державності, права і функцій церкви у Київській Русі (аналітичний нарис). *Право України*. 1999. № 1. С. 130–133.
4. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України. К. : Україна, 2000. 429 с.
5. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск: Изд-во АН БССР, 1960. 83 с.
6. Усенко І., Чехович В. Литовські статuti. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. К. : Либідь, 1997. 271 с.
7. Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для Українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. К. : НІСД, 2004. 178 с.
8. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648-1782). Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. 179 с.
9. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. К. : НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Інститут археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1997, 547 с.
10. Свод законов Российской империи. Том XV. Кн. 2-я. СПб.: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 228 с.

11. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т.: Т. 1. Законодательство Древней Руси. М. : Юрид. лит., 1984. 166 с.
12. Важнейшие законодательные акты (1908–1912 гг.) с алфавитным, предметным и хронологическим указателями / Под ред. и с предисловием проф. В.М. Гессена. СПб.: Изд-е Юридического книжного склада «Право», 1913. 734 с.
13. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 1999. 536 с.
14. Суслó Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 р.) К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. 233 с.
15. Советский уголовный процесс / Под общей ред. М.И. Бажанова и Ю.М. Грошевого. К.: Вища школа, 1993. 439 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.10.2021).
17. Стратонов В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 21 лютого 2020 р. / За заг. ред. Лошицького М.В. Київ. Видавн. дім «Професіонал», 2020. 1288 с.
18. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. / И.Я. Фойницкий. СПб.: Альфа, 1996. Т. 1. 552 с.
19. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов-Бебутов. - Харьков: Юридиздат НКЮ, 1929. 337 с.
20. Михеєнко М.М. Доказывание в советском уголовном процессе: монография / М.М. Михеєнко. Киев: Вища шк., 1984. 134 с.
21. Грошевой Ю. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 134–145.

22. Гмирко В.П. Ретроспективний аналіз уявлень про суть доказування в кримінальному процесі України. *Вісн. Акад. мит. служби України. Серія Право*. 2011. № 2. С. 112–119.

23. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія / В.П. Гмирко. Дніпропетровськ: Акад. мит. служби України, 2010. 314 с.

24. Гмирко В.П. Засадничі аксіоми теорії доказування в кримінальному процесі України. *Вісн. Акад. мит. служби України. Серія Право*. 2011. № 1. С. 142–150.

25. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісн. кримінал. судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.

26. Погорецький М.А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.

27. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посів. / К.О. Сорока. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.

28. Лямець В.І. Системний аналіз. Вступний курс / В.І. Лямець, А.Д. Тевяшев. [2-ге вид., перероб. та допов.]. Харків: ХНУРЕ, 2004. 448 с.

29. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: Учебник. Москва: Экзамен, 2005. 528 с.

30. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції: 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог: присвяч. 50-річчю каф. кримінал, процесу Нац. юри., ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф акад. НАПрН України Ю.М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.): [зб. ст.] / редкол.: О.В. Капліна, В.І. Маринів, О.Г. Шило. Харків: Право, 2017. 400 с.

31. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд).

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 31–37.

32. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477 // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1477729-18#Text> (дата звернення: 22.10.2021).

33. Паспорти спеціальності 12.00.09: Постанова Президії Вищої атестаційної комісії України від 8 жовтня 2008 року № 44-07/7 // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v44_0330-08#Text (дата звернення: 22.10.2021).

34. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва: Наука, 1968. Т 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. 468 с.

35. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 445 с.

36. Аленін Ю.П., Мурзановська А.В. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України.* 2019. № 9. С. 17–30.

37. Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. 252 с.

38. Глинська Н.В. Кримінальна процесуальна політика як чинник формування концепту сучасного кримінального процесу. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 3. С. 11–17.

39. Лобойко Л.М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 40–54.

40. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; За заг. ред. В.С. Журавського. К.: Юрінком Інтер, 2003. 296 с.

41. Луць Л. Трансформація нормативної частини сучасної правової системи України – вимога часу. *Право України*. 2003. № 3. С. 26–30.

42. Levy-Ullmann H. L. The Law of Scotland. *Juridical Review*. 1925. Vol. 37. P. 390.

43. Марченко М.Н. Конвергенция романо-германского и англосаксонского права: открытая лекция / М.Н. Марченко. Киев, Симферополь: Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины; Изд-во «Логос», 2007. Вып. 1. 36 с.

44. J Hatchard, B Huber and R k Vogler (eds). *Comparative Criminal Procedures*. ВПСЛ, 1996. P. 8–10.

45. Шестакова С.Д. Генезис метода российского уголовно-процессуального права в условиях конвергенции и дивергенции англосаксонской и континентальной правовых систем: дисс. ... доктора юрид. наук. М.: РГБ, 2005. 227 с.

46. Когут І. Проблеми реформування правової системи України та її наближення до європейських правових стандартів. Кваліфікований правовий захист громадянина: принципи правової держави як складова частина європейської політичної ідентичності. *М-ли міжн. конф.*: 2018. Вип 4. С. 102–107.

47. Федотова В.Г. Типология модернизаций и способов их изучения. *Вопросы философии*. 2000. № 4. С. 12–16.

48. Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-

американской и романо-германской правовых систем: монография / Н.Г. Стойко. СПб.: Издат. Дом С. Петерб. ун-та, Изд-во юрид. факультета СПбГУ, 2006. 93 с.

49. Тихомиров Ю.А. Публичное право / Ю.А. Тихомиров. М.: БЕК, 1995. 114 с.

50. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко, О.І. Марочкін та ін. : монографія: за заг. ред. О.Г. Шило. Х.: НДІ ВПЗ імені акад. В.В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.

51. Гончаренко В. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України. *Вісник академії правових наук України*. 2016. № 2(3). С. 704–705.

52. Мохонько О. Роль і місце принципу змагальності у системі принципів кримінально-процесуального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 1. С. 120–123.

53. Подольный Н.А. Может ли борьба с преступностью быть задачей уголовного судопроизводства *Современное право*. 2017. № 9. С. 38–41.

54. Томин В.Т. Избранные труды / В.Т. Томин. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 492 с.

55. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. - Х.: Право, Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В.В. Сташиса. 2008, 169 с.

56. Маркуш М. Змагальність у кримінальному процесі: історико-методологічний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 55–60.

57. Яковенко С.І. Адвокатське розслідування в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства. *Право України*. 2015. № 8. С. 22–26.

58. Сердюк В. Змагальність як засада судового процесу. *Вісник прокуратури*. 2017. № 5. С. 97–103.

59. Нор В.Т. Роль суду у встановленні обставин справи за чинним КПК України. *Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.* Одеса, 2015. С. 264–267.

60. Лисенкова К.Є. Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... к-та юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 252 с.

61. Цвік М. Праворозуміння (значення повторюваності суспільних відносин для його дослідження). *Юридичний журнал України*. 2017. № 4. С. 22–28.

62. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: монографія. К. : Істина, 2014. 586 с.

63. Шевчук С. Роль Верховного суду в умовах конституційної демократії. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 11(12). С. 89–100.

64. Давыдова М.Л. О юридической природе нормативно-правовых предписаний: основные научные концепции. *Журнал международного права*. 2003. № 10. С. 77–80.

65. Зеленецький В.С. Кримінально-процесуальна політика України. *Правова система України: історія, стан та перспективи* (у 5 т.). Т. 5: Кримін.-прав. науки. Акт. пробл. боротьби зі злочинністю в Україні. Х.: Право, 2008. С. 239–256.